

Kamil Nedvědický

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

Úvod

Pád komunistických režimů v roce 1989, připomínající ze všeho nejvíc řetězovou reakci, změnil politickou situaci ve státech existujících dosud v rámci víceméně monolitického sovětského bloku.¹ „Sametové“ předání moci v Československu přineslo v právní oblasti zásadní otázku: „Jak dál?“ Bylo zřejmé, že komunistické právo je v podmínkách demokratické společnosti nepoužitelné kvůli své ideologické zakotvenosti, kdy i zdánlivě apolitické normy byly konstruovány a aplikovány tak, aby sledovaly účel naplnění předpokladů pro udržení a prohloubení fungování „socialistického“ státu.² Na druhou stranu jasná většina rozhodujících příslušníků nové mocenské elity a rovněž dominantní skupina právníků se přiklonila k myšlence právní kontinuity s komunistickým systémem, a proto se vývoj ubíral jinou cestou než v pobaltských republikách, s nimiž mělo Československo sice ne úplně analogickou, ale z hlediska přítomnosti okupační armády podobnou dosavadní zkušenost. Důvodů pro nepřetržení právního vývoje a návaznost na předlistopadový režim je celá řada.³ Zmíním zde podle svého názoru dva zásadní. První je poměrně známý, ale nepříliš zdůrazňovaný. Až do léta roku 1990 porevoluční vlády fungovaly v zásadě na bázi koaliční spolupráce s komunistickou stranou. Tato skutečnost samozřejmě limitovala jasné vyjádření k palčivým problémům právního vypořádání s totalitní minulostí. Druhým důvodem je osobní aktivní propagace právní kontinuity experty mezi zákonodárci a legislativci. Očití svědkové potvrzují, že tito právníci přesvědčili ostatní o nemožnosti jiné cesty a vypracovali scénáře dalšího postupu v oblasti úprav právního řádu Československa včetně ústavní kontinuity, postupného převodu moci, kooptací či zvolení nového prezidenta „komunistickým“ parlamentem.⁴ Otázka „historické paměti“ se od prvních dnů existence nového režimu jeví jako kardinální a objevuje se několik možných náhledů. Brzy získávají i legislativní vyjádření. Právě zakotvení „historické paměti“

1 Viz ASH, Timothy, Garton: *Rok zázraků. Svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*. Paseka, Praha – Litomyšl, 2009, s. 16.

2 Srov. ZOULÍK, František: *Soudy a soudnictví*. C. H. Beck, Praha, 1995, s. 89 či ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudece. Díl I*. In: *Bestseller II*. Art-servis, Praha, 1990, s. 12.

3 K právnímu vnímání reality ze strany nastupujících politiků blíže in: ZIKMUND, Martin, T.: *Petr Pithart. Ptám se, tedy jsem*. Portál, Praha, 2010, s. 142 a násl.

4 Podrobněji: KROUPA, Daniel: *Svoboda a řád (sváteční rozhovory)*. Éós, Praha, 1996, s. 24. HOFHANZL, Čestmír: *Zakletí postkomunistického práva a soudnictví*. In: *Nový Polygon*, 2009, č. 2/, s. 27 a násl.

do normativního řádu je předmětem této studie. Z řady možných postupů, jak se zkoumaným tématem zabývat, zvolil jsem metodu chronologickou, která je podle mého názoru nejlépe ilustrativní.

Léta 1989–1993

První hektické roky obnovování demokracie v Československu, naplněné řadou důležitých událostí včetně prvních skutečně svobodných a demokratických voleb od roku 1935,⁵ řešení transformace ekonomiky, utváření politického systému a v neposlední řadě otázky státoprávního uspořádání Československa, privatizace, restituce a další vpravdě revoluční změny, nebyly dobou, která by verbálně stále zdůrazňované „vypořádání s minulostí“ dokázala důsledně vtělit do právních norem. Navíc, bez ohledu na mediální diskurz, v širokých vrstvách společnosti rezonovala myšlenka „tlusté čáry za minulostí“. Přesto právě v uvedeném období došlo k přijetí několika zákonů a jiných právních předpisů, jež reprezentovaly postoj k předlistopadové době a v nichž se odráží i fenomén historické paměti. Již v prvních měsících tak zákonodárny sbory deklarovaly a právně zakotvovaly nové vnímání nedávných i vzdálenějších dějin Československa. Reflexe totalitního režimu byla nutnou podmínkou přeměny společnosti v demokratický právní stát, což potvrzuje zkušenost i dalších zemí nacházejících se v obdobné situaci. V právních předpisech se tak opakovaně nacházejí hodnotící soudy o minulosti či jasné distancování se od dosud platného práva komunistického Československa. Za symbolické vyjádření rozchodu se základními stavebními kameny konstrukce totalitního režimu je možno označit ústavní zákon č. 135/1989 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky. Zmíněnou normou došlo k vypuštění čl. 4 ústavy a ke změnám čl. 6 a čl. 16 Ústavy. Přestala tedy platit premisa, že: *Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejvzdělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence*. Dále pak například v usnesení Federálního shromáždění č. 157 ze dne 28. 3. 1990 je konstatováno, že: *Federální shromáždění Československé socialistické republiky prohlašuje, že usnesení Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 18. 10. 1968, kterým byl vysloven souhlas se Smlouvou o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky ze dne 16. 10. 1968, je od počátku neplatné*. Nelegitimitnost a nelegálnost okupace v roce 1968, již se normalizační reprezentace pokusila zhojit kvazizákonnou formou, tak zákonodárce jasně označuje za bezpochybnou. Zákonem č. 117/1990 Sb., o zásluhách M. R. Štefánika, ocenil zákonodárce roli této osobnosti při vzniku společného státu Čechů a Slováků. Dne 9. 5. 1990 pak usnesení Federálního shromáždění

5 Volby v roce 1946 nelze označit za plně svobodné a demokratické, neboť došlo k závažným zásahům do svobodné soutěže politických stran zákazem vlivných předmnichovských politických struktur, jako byly strany „agrární“, národně demokratická či živnostenská. Dále demokratický charakter těchto voleb zpochybňuje vyloučení opozice, kdy kandidovat mohly pouze koaliční subjekty z Národní fronty, stejně tak odebrání volebního práva „neslovanským“ voličům a zneužívání trestního stíhání k zabránění účasti ve volbách.

Kamil Nedvědický

dění ČSFR o obnovení moravsko-slezské samosprávy označilo zrušení země moravsko-slezské v roce 1949 za *akt nespravedlivý a poplatný totalitní byrokratickocentralistické praxi, za krok, který byl v rozporu s principy demokracie a samosprávy a který tak podstatně přispěl k deformovanému vývoji československé společnosti*. Zůstalo ale pouze u projevení stanoviska, bez dopadu na budoucí státoprávní uspořádání Československa a posléze České republiky (ČR). Ústavním zákonem č. 496/1990 Sb., o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské federativní republiky, se měla vyřešit problematika ztotožnění KSČ se státem, kdy, slovy preambule k zákonu: *Po uchopení moci v roce 1948 považovala Komunistická strana Československa stát za své vlastnictví a s majetkem všeho lidu nakládala jako s vlastním*.⁶ Otázku posouzení předchozího systému měl řešit zákon o době nesvobody. Přes předložení několika návrhů, snahu o rozšíření textu a intenzivní diskusi na parlamentní půdě⁷ došlo nakonec pouze k přijetí stručného zákona č. 480/1991 Sb., o době nesvobody, v jehož § 1 je vymezen názor na legitimitu a legalitu vlády KSČ: *V letech 1948 až 1989 komunistický režim porušoval lidská práva i své vlastní zákony*. Ustanovení § 2 pak potvrzuje kontinuitu s tímto režimem⁸ a nutnost přijetí nového práva za účelem nahrazení převzatých norem: *Právní akty přijaté v době uvedené v § 1 se ruší jen tehdy, stanoví-li tak zvláštní zákony*. Významným diskontinuitním krokem, který zákonu o době nesvobody předcházel, se stalo přijetí Listiny základních práv a svobod (ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské federativní republiky, do ústavního pořádku ČR zakotvena usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky). Preambule Listiny vyjadřuje ohled na historickou paměť slovy: *Pamětlivo trpkých zkušeností z dob, kdy lidská práva a základní svobody byly v naší vlasti potlačovány*.

Z celé plejády zajímavých a k předmětu věci se vztahujících rozhodnutí soudů, které byly vydány ve zmíněné době, uvedu poměrně neznámý rozsudek Krajského soudu v Plzni č. j. 14 Rt 101/91, zabývající se hodnocením stavu po 21. 8. 1968 v ČSSR. Soud jej vyhodnotil jako krajní nouzi ve smyslu § 14 trestního zákona, neboť zde přímo hrozilo (a postupně přešlo v poruchu) nebezpečí zájmům chráněným trestním zákonem. S ohledem na násilné ochromení státní moci okupačními vojsky nebylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak než způsobem, který zvolila většina obyvatel republiky, totiž *politickými protesty, demonstracemi a stávkami*. *Odpor obyvatelstva byl za této situace zcela legální a v panujících poměrech vlastně jediný možný nenásilný způsob obrany*.

6 Viz i Nařízení vlády České a Slovenské Federativní Republiky č. 212/1990 Sb. o odnětí nemovitého majetku státu v trvalém užívání Komunistické strany Československa.

7 Srov. např. <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/018schuz/s018104.htm>. Dále pak http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0525_00.htm.

8 K otázce formálnosti této kontinuity a hodnotové diskontinuity se dostaneme později.

Lustrace

Značný dopad na „potýkaní se s dějinami“ měla a do jisté míry i v současnosti má problematika lustračních zákonů. Nutnost řešení otázky loajality udržovatelů totalitního systému, především těch, co se dostali do fungujícího soukolí represivních bezpečnostních složek, vyvolávala od roku 1989 velkou odezvu. Široká paleta možných přístupů, od paušálního pardonování všech přes zaměření pouze na příslušníky StB až po vyloučení přístupu spolupracovníků tajných služeb do státního aparátu, rezonovala ve společenském prostoru a stávala se předmětem politického soupeření, počítaje v to i diskutabilní využívání archivů, problém skartací a nedostatek expertů v řadě důležitých oblastí veřejné správy. Vzrušené diskuse vedené na parlamentní půdě, ve sdělovacích prostředcích i mezi právníky vyústily do přijetí právních norem usilujících o komplexní řešení předmětné problematiky. Zákon Federálního shromáždění ČSFR č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské federativní republiky, České republiky a Slovenské republiky (tzv. velký lustrační zákon) a zákon České národní rady č. 279/1992 Sb., o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Vězeňské služby České republiky (tzv. malý lustrační zákon), vymezily funkce ve veřejném sektoru, které jsou zapovězeny popsánému okruhu osob, které spolupracovaly s represivními složkami komunistického režimu a tato skutečnost je doložitelná v zachovaných archivech (z čehož vyplyne pozitivní lustrační osvědčení), a dále vyjmenovaly seznam postů v hierarchii totalitního státu, jejichž zastávání diskvalifikuje při snaze dosáhnout na chráněnou pozici ve veřejné správě. Uvedené zákony měly vliv na vnímání předchozího společenského zřízení. I když je možno je kritizovat jako nedostatečné, nezabraňující možnému obcházení „výjimkami“ či nerozlišující mezi „viníky“ a „oběťmi“, přinesly z hlediska historické paměti pozitivní efekt zřetelného odmítnutí bagatelizace viny, která s ohledem na faktické nepotrestání pachatelů komunistických zločinů hrozila ovládnout společenské vědomí.⁹ Význam lustračních zákonů v době přechodu od totalitního systému k demokratickému právnímu státu, ale i v dnešní době (s přihlédnutím k faktoru času, na nějž je myšleno v § 20 zákona č. 451/1991 Sb., kterým je vyloučena působnost zákona na osoby narozené po 1. 12. 1971) spočívá v tom, že zůstávají z pohledu reflexe minulosti jedním z viditelných symbolů doby po roce 1989.¹⁰ V záplavě mnohdy i částečně oprávněné kritiky, vedené z různých názorových pozic,¹¹ zůstává

9 Ke střetu teoretických předpokladů zákonodárce s faktickým neúspěchem při postihu pachatelů komunistických zločinů viz § 1 odst. 1 zákona č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci, kde parlament ČSFR deklaroval, že účelem tohoto zákona taktéž je: *umožnit ze zjištěných nezákonností tryvodit důsledky proti osobám, které platně zákony vědomě nebo hrubě porušovaly.*

10 Srov. ZÁČEK, Pavel: Lustrační zákon po dvaceti letech. In: *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, 2011, č. 4, s. 127–128 či ZÁČEK, Pavel: *Lustrační zákony v České republice. Aplikace zákonů č. 451/1991 Sb. a č. 279/1992 Sb.* Dostupné na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/20let-pote/twenty-years-after-zacek.pdf>.

11 JIČÍNSKÝ, Zdeněk – MIKULE, Vladimír: Některé ústavněprávní otázky tzv. lustračního zákona.

Kamil Nedvědický

lustrační zákonodárství neměnnou součástí právního řádu ČR, a to po opakovaném vyslovení ústavnosti ze strany ústavních soudů. Československý ústavní soud v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 01/92 ze dne 26. 11. 1992 sice zrušil některá ustanovení tzv. velkého lustračního zákona a modifikoval tím okruh spolupracovníků represivních složek totalitního režimu, jimž nebude umožněno zastávat určité pozice ve státním aparátu, avšak ústavnost lustračního zákonodárství jednoznačně potvrdil a ve vztahu k historické paměti vyjádřil relevanci zásady *demokracie schopné bránit se*¹² a vyslovil se i k právní kontinuitě s totalitním Československem. Lustrační zákony tak federální ústavní soudci zhodnotili jako odpovídající principům demokratického právního státu, neboť: *Demokratický stát má nejen právo, ale i povinnost prosazovat a chránit principy, na nichž je založen, a nemůže být proto nečinný za situace, kdy vedoucí místa na všech stupních státní správy, hospodářského řízení, apod. byla obsazena podle dnes nepřijatelných kritérií totalitního systému. [...] V demokratických společnostech se ve státních a veřejných orgánech, ale též i na pracovištích, která mají vztah k bezpečnosti státu, požaduje splnění určitých státoobčanských předpokladů, které lze charakterizovat jako loajalitu s demokratickými principy, na nichž je stát budován. Taková omezení se mohou týkat i určitých skupin osob, aniž by byly tyto osoby individuálně hodnoceny, což lze bez valných potíží nalézt i v jiných právních rádech. [...] K tomu, jak vnímat a vykládat kontinuitu s komunistickým režimem, se v citovaném nálezu Ústavní soud postavil taktéž jednoznačně: *Současně budovaný právní stát, který vychází z hodnotové diskontinuity s totalitním režimem, nemůže proto přejímat taková kritéria formálně právní a materiálně právní kontinuity, jež vycházejí z odlišného systému hodnot, a to ani za situace, že to formální normativní kontinuita právního řádu umožňuje. Respektování kontinuity se starým hodnotovým systémem by totiž nebylo zárukou právní jistoty, ale naopak, bylo by zpochybněním hodnot nových, obrozením právní jistoty ve společnosti a otrásl by tak posléze důvěrou občanů ve věrohodnost demokratického systému.* Šanci judikovat o problematice lustrací dostal i Ústavní soud ČR, a to nálezem sp. zn. Pl. ÚS 9/01 ze dne 5. 12. 2001. V souvislosti se zrušením časového omezení platnosti lustračních zákonů v roce 2000 (zákony č. 422/2000 Sb. a č. 424/2000 Sb. ze dne 25. 10. 2000) se na základě návrhu skupiny poslanců řešila ústavnost obou zkoumaných norem. I v tomto případě došlo ke konstatování o ústavní konformitě lustrací s tím, že: *Velký i malý lustrační zákon dosud chrání existující veřejný zájem, či – jinak řečeno – sledují legitimní cíl, jímž je aktivní ochrana demokratického státu před nebezpečím, jež by mu mohly přivodit nedostatečně loajální a málo důvěryhodné veřejné služby.* Ústavní soud taktéž zdůraznil existenci obdobných úprav v jiných zemích s podobnou historickou zkušeností (s. 10 nálezu).¹³ I v prvním případě posuzování (česko)slovenských lustrací Evrop-*

In: *Právník*, 1992, č. 3–4, s. 227–233; KOSAŘ, David: Lustrace a běh času. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, Brno, 2009, s. 228–258 viz i kritickou recenzi na tento článek In: *Securitas Imperii*, 2011, č. 18, s. 302.

12 Viz LOEWENSTEIN, Karl: Militant Democracy and Fundamental Rights I. In: *The American Political Science Review*, 1937, č. 3, s. 417–432 a díl II., tamtéž, 1937, č. 4, s. 638–658.

13 K aktuálnosti otázky lustrací i dlouhou dobu po pádu komunistických režimů viz lustrační zákon v Rumunsku, schválený parlamentem v roce 2012 a posléze zrušený Ústavním soudem. Url: <http://www.presseurop.eu/cs/content/news-brief/1712231-lustruvat-se-nebude>.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

ským soudem pro lidská práva (ESLP)¹⁴ došlo sice ze strany ESLP ke konstatování porušení práva na spravedlivý proces a práva na účinný prostředek nápravy při tvrzeném zásahu do práva na respektování soukromého života v konkrétní kauze, avšak ESLP potvrdil, že lustrace jsou obecně ospravedlněny legitimním zájmem na ochraně mladých demokracií. Lustrační právní normy tak stále fungují a k jejich budoucímu zrušení (o němž hovoří v citovaném nálezu i Ústavní soud) může optimálně dojít až ve chvíli, kdy zákonodárce usoudí, že jejich ochranného efektu již není zapotřebí, třeba poté, co účinný zákon o státní službě vymezí podmínky loajality státních zaměstnanců, a to způsobem souladným s konstantní judikaturou Ústavního soudu.

K nutnosti bránit ohrožení demokratického právního řádu proti vyznavačům hnutí omezujících práva a svobody občanů zaujal zřetelný postoj rovněž již federální Ústavní soud nálezem sp. zn. Pl. ÚS 5/92 ze dne 4. 9. 1992. Uvedl, že je namístě trestně postihovat hnutí, která hlásají nebo svým programem či uznáním doktríny anebo konkrétními činy jsou zaměřená na potlačení práv a svobod občanů. V tomto případě se jedná taktéž o reflektování historické paměti, neboť lze konfrontovat teoretické verbální projevy s již známou předchozí aplikační praxí propagovaného učení.

Rehabilitace a restituce

Rehabilitační a restituční zákonodárství tvoří jeden ze základních pilířů polistopadového uspořádání. Jde o jasné vymezení se vůči minulosti a nápravu křivd spáchaných totalitním režimem. Pro účely této studie se nebudu zabývat širšími souvislostmi rehabilitací a restitucí, ale pouze tím, jak se v právních normách a soudní judikatuře je vykládající zobrazily otázky historické paměti. Rehabilitační zákony, reprezentované dvojicí základních norem – zákonem č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, ve znění pozdějších změn a zákonem č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, ve znění pozdějších změn, měly zakotvit pohled na minulé zločiny a vypořádat se se zneužíváním práva k politickým represím komunistickou vládou. Ustanovení § 2 odst. 1 zákona č. 119/1990 Sb. zrušilo ze zákona a k datu vydání rozhodnutí v trestních věcech, v nichž byla použita politicky zneužívaná ustanovení trestního práva. Ustanovení § 2 odst. 2 cit. zákona ale zavedlo institut tzv. zbytkových trestů u trestných činů rehabilitací nedotčených.¹⁵ I když soudy obdržely od zákonodárce možnost úvahy nad stanovením přiměřeného trestu či šanci od stanovení trestu upustit, vyvolalo toto ustanovení řadu negativních následků, kdy kromě plně rehabilitovaných odpůrců režimu se mnoho dalších jedinců muselo zdlouhavě domáhat zrušení svých rozsudků, v nichž byla aplikována rehabilitací nedotčená ustanovení trestních předpisů či se jednalo o následky snahy pošpinit „nepřátele režimu“, kdy je komunistický stát odsoudil za obecně kriminální trestné činy. Až po mnoha letech, a tedy příliš pozdě, daný problém umožnil vyřešit § 11 zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu. Rehabilitační zákony byly konstruovány jako částečná náprava křivd

14 Turek proti Slovensku (rozsudek ze dne 14. 2. 2006, stížnost č. 57986/00).

15 Srov. BESTA, Zdeněk: K aplikaci zákona o soudní rehabilitaci. In: *Právo a zákonost*, 1991, č. 10, s. 553.

Kamil Nedvědický

(srov. preambuli zákona č. 87/1991 Sb.) a za základní strategii přijímaných norem můžeme označit očistění a odškodnění obětí zvučle totalitního komunistického systému. Společenský diskurz dával za pravdu těm tezím, že drtivá většina odsouzených z politických důvodů v letech 1948–1989 se stala obětí provokací StB a vykonstruovaných soudních procesů. Rehabilitace tak vycházela z většinového pohledu vězňených a pronásledovaných osob a usilovala o to, aby jim byla v mezích možností poskytnuta satisfakce.¹⁶ Po uplynutí několika let se ale v rámci společenského vědomí i odborné debaty začala více zdůrazňovat i problematika aktivních odpůrců totality, tedy účastníků tzv. třetího odboje.¹⁷ Ve zkoumaném období ale převládalo právní posuzování politických vězňů a dalších pronásledovaných osob jako těch, kdo v důsledku deformací trestní justice utrpěli újmu, kterou se nový režim pokouší částečně kompenzovat. V nálezů Ústavního soudu ČR (ÚS) sp. zn. I. ÚS 139/93 ze dne 16. 11. 1994 se nachází hodnocení zákona č. 87/1991 Sb. jako normy, již nelze chápat tak, že: *ruší a jaksi „zbavuje existence“ generelně tehdejší stav a tehdejší dobu se všemi křivdami, jichž se dopouštěla, ale že usiluje o zmírnění křivd, které, jak se praví v úvodu k zákonu, nelze nikdy zcela napravit.* Krajský soud v Plzni v rozsudku č. j. 9 Rt 49/92, ve vztahu ke konkrétně projednávané kauze, uvedl, že zákon č. 119/1990 Sb. slouží k nápravě deformací v oblasti trestní spravedlnosti. Konstatoval, že však umožňuje i nápravu křivd a nezákonností, k nimž došlo v rozhodné době v souvislosti s trestním řízením, aniž byl vyhlášen pravomocný odsuzující rozsudek. Nejvyšší soud v rozsudku č. j. (Rt) VII Torz 15/90 popsál možnost soudů při ukládání tzv. zbytkových trestů stanovit trest i pod dolní hranicí zákonné normy, a to s odkazem na § 1 písm. 1 zákona č. 119/1990 Sb. a v něm uvedené hodnocení totalitní praxe jako *nepřiměřené tvrdosti v používání represe.*

Restituční se staly dalším kamínkem do mozaiky faktické hodnotové diskontinuity s předlistopadovým režimem.¹⁸ Měly fatální význam z pohledu historické spravedlnosti. Stejně tak jejich záměrem bylo úsilí o obnovení poměrů před 25. 2. 1948. Nesly s sebou v neposlední řadě také jasnou deklaraci návratu vnímání ústavně zaručeného faktu, že soukromé vlastnictví je nedotknutelné, což mělo nepopíratelný vliv na to, že se právní řád ustálil na západoevropském pohledu na držení majetkových hodnot a došlo k faktické suspenzi omezení soukromého vlastnictví, z nichž některá fungovala dokonce již před únorem 1948. Se zásadními změnami společenského uspořádání souvisela novela občanského zákoníku, provedená zákonem č. 509/1991 Sb., s účinností ode dne 1. 1. 1992, která v § 872 odst. 1 občanského zákoníku změnila *ex lege* právo osobního užívání pozemku ve vlastnictví fyzické osoby. Kromě již uvedeného zákona o mimosoudních rehabilitacích přijal zákonodárce ještě zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, jenž byl motivován úmyslem vrátit zabavený majetek oprávněným vlastníkům poškozeným komunistickým režimem či jejich dědicům a rodinným příslušníkům (§ 3 cit. zákona). Zákon

16 Důvodová zpráva k zákonu č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci ze dne 12. 3. 1990. Dostupná v *ASPI (Automatizovaný systém právních informací)*, modul Literatura, identifikační číslo: LIT 27704CZ.

17 VEBER, Václav: O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí. In: *Securitas Imperii*, 2010, č. 16, s. 10–29.

18 K vnímání retroaktivity srov. BIČOVSKÝ, Jaroslav: Poznámky k filozofii rehabilitačních a restitučních zákonů. In: *Právník* 1993, č. 12, s. 1116.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku se slovy své preambule pokoušel zmírnit následky majetkových křivd spáchaných v letech 1948–1989 vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku¹⁹ a obnovit původní vlastnické vztahy k půdě. Zákon České národní rady č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb., rozšířil použití restitucí i na taxativně vymezený okruh osob, jež o svůj majetek přišly už v době před únorem 1948. Restituce s sebou nesly celou řadu komplikací jak původním vlastníkům a jejich právním nástupcům, kteří se museli mnohdy vyčerpávajícím způsobem domáhat zabaveného majetku, tak i soudních sporů a v některých případech i pochybností o oprávněnosti restituce u některých subjektů, celkově však lze konstatovat, že se jednalo o jeden z největších úspěchů polistopadové doby. Poměrně rozsáhlá náprava křivd v majetkové oblasti, vytvoření sociální skupiny vlastníků a rozbití zažitého komunistického pojetí soukromého vlastnictví jako k likvidaci určeného nástroje vykořisťování,²⁰ to všechno lze zdůraznit jako pozitivní výsledek. Vztah restitucí k historické paměti je možno vysledovat v judikatuře soudů. Pro ilustraci proto zmíním několik zajímavých rozhodnutí soudních instancí. Ústavní soud ČR v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 46/95 ze dne 10. 12. 1996 zdůraznil zásadní koncepci, na níž je založena právní úprava restitucí, tj. zmírnění následků pouze některých křivd, což ospravedlňuje vyjádření legitimní politické vůle zákonodárce vymezit okruh povinných osob. V nálezu sp. zn. I. ÚS 154/95 ze dne 18. 1. 1996 judikoval ÚS, že všechny orgány veřejné moci musí vycházet z restitučních zákonů při posuzování nároků osob, jejichž majetek přešel na stát nebo na jiné právnické osoby, v době od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990, a to především při hodnocení např. jednání v tísní či politické perzekuce. Nález ÚS sp. zn. I. ÚS 246/98 ze dne 17. 3. 1999 obsahuje právní větu následujícího znění: *Soudy musí brát při aplikaci restitučních a rehabilitačních předpisů v úvahu, že jde o speciální právní úpravu se všemi důsledky z toho plynoucími, tj. včetně oprávnění i povinnosti soudu přezkoumávat, zda rozhodnutí vydané v době nesvobody bylo, či nebylo důsledkem politické perzekuce nebo postupu porušujícího obecně uznávaná lidská práva a svobody. Jejich rozhodnutí musí posuzovat každý z těchto předpisů jako lex specialis, jehož smyslem je náprava křivd spáchaných v období od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990.* Velice zajímavý pohled je na to, jak se v restitučních zákonech projevilo vnímání československého exilu. Zatímco v jiných státech docházelo k symbolickým aktům předání kontinuity, reprezentované exulanty, nové politické elitě (např. Polsko) a v dalších zemích se vraceli uprchlíci před komunismem do vrcholných funkcí (typicky pobaltské republiky), v Československu se postoj k „emigrantům“ nevyvíjel zrovna příznivě. Do dnešní doby přežívají v obecném povědomí silně akcentované negativní hodnotící soudy.²¹ Přestože se někteří exulanti prosadili v podnikání a dokonce i v nejvyšších patrech politiky a veřejné správy (Pavel Tigrid, Jiří Horák, Karel Kühnl, Jiří Gruša, Karel Schwarzenberg, Jan Kavan,

19 JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Vyšehrad, Praha 2008.

20 Kolektiv autorů: *Československé státní právo*. Díl I., část I.–III., SPN, Praha 1956, s. 137.

21 Např. ze strany bývalého prezidenta Václava Klause: *Prezidentem by měl být někdo, kdo strávil svůj život v ČR*. In: *ČTK*, 17. 1. 2013.

Kamil Nedvědický

Egon Lánský, Libor Rouček, Eliška Wagnerová...), v právních normách se osoby, které uprchly z komunistického Československa, staly subjekty vyloučenými z restitucí (a nejenom z nich, volebního práva se občané pobývající v zahraničí domohli až pro volby v roce 2002). Podmínkami oprávněnosti restitučního nároku totiž byly: státní občanství ČSFR a trvalý pobyt na území ČSFR.²² Zákon č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb., se zabýval historickou pamětí ve vztahu k otázkám poválečného vypořádání s Němci a úsilím o částečné napravení později přiznaných křivd, přičemž ale úmyslem zákonodárce bylo zamezit restitucím majetku československých Němců, vyvlastněných na základě tzv. Benešových dekretů.²³ Do obou výše uvedených podmínek restitucí vstoupil Ústavní soud ČR. Nálezem vyhlášeným pod č. 29/1996 Sb. zrušil podmínku trvalého pobytu na území, čímž umožnil všem státním občanům ČR, kteří přišli o majetek na základě „Benešových dekretů“ nebo znárodněním po roce 1948, domoci se svých oprávněných nároků. Státní občanství jako základní předpoklad uplatnění restitučního nároku ale zůstalo nedotčeno a naopak potvrzeno ÚS. V nálezu sp. zn. Pl. ÚS 33/96 ze dne 4. 6. 1997 rozhodlo plénum ÚS, že podmínka státního občanství je ústavně konformní, jelikož čl. 11 odst. 2 Listiny vytváří pro zákonodárce ústavní prostor pro omezení okruhu oprávněných osob v restitučním zákonodárství se zřetelem k vymezenému období 1948–1989. V nálezu vyhlášeném pod č. 234/1999 Sb. plénum ÚS na svých závěrech setrvalo, odmítlo i rozhodnutí Výboru OSN pro lidská práva (č. 516/1992 ze dne 19. 7. 1995 či č. 586/1994 ze dne 23. 7. 1996), podle nichž není žádný důvod rozlišovat mezi oběťmi konfiskací z důvodu občanství, a konstatovalo, že se jedná o nerovnost, jež je založena na rozumných a objektivních rozlišovacích znacích, navíc s vyloučením libovůle. Částečným napravením zločinů v majetkové oblasti u aktuálních občanů jiných států se stal zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem a o změně zákona č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů. V této právní normě se v § 3 odst. 1 podařilo v oblasti restituce uměleckých děl učinit výjimku z povinnosti existujícího státního občanství ČR u oprávněných osob. Stejně tak se některé subjekty domohly uznání své kontinuity s exilovými strukturami. Ve sporu o vlastnictví „Lidového domu“ tak ÚS judikoval (nálezelem sp. zn. III. ÚS 462/98 ze dne 11. 1. 2000), že se po únoru 1948 KSČ zmocnila čl. státu a vytvořila ústavní situaci, kterou nelze vyřešit pouhou aplikací pozitivního práva. Popsal poučnorový stát jako nabývající podoby a charakteru totalitního státu. Konstatoval, že ustavení ve vlasti potlačené politické strany v exilu („po obtížích a rozmíškách obvyklých v případech exilové činnosti“) vytváří samostatný politický i právní subjekt a na takový politický subjekt: *vypuzený z vlasti násilně a vyvíjející v zahraničí činnost v intencích svého politického zaměření s cílem*

22 Ustanovení § 4 zákona č. 229/1991 Sb. a ustanovení § 3 zákona č. 87/1991 Sb.

23 Stenoprotokol z 34. schůze České národní rady 1990–1992, část 22/31, 15. 4. 1992. Dostupné na url: <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/stenprot/034schuz/s034022.htm>.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

dosíci zvratu v domácích poměrech je z hlediska českého (československého) právního řádu nutno nahlížet jako na subjekt, který v rámci této své činnosti je s to vstupovat do práv a závazků z této činnosti vyplývajících. Přes všechny komplikace, výhrady a mnohdy neúplnost v napravování křivd spáchaných nedemokratickým systémem před rokem 1989 zůstává historickou realitou, že rozsah restitucí a rehabilitací v Československu nemá obdobu v jiných státech se stejnou historickou zkušeností.²⁴

Léta 1993–2013

Vznik samostatné ČR a přeměna České národní rady, konstituované na základě voleb v roce 1992 v Poslaneckou sněmovnu Parlamentu ČR, přinesly brzy možnost zakotvit v právním pořádku klíčovou normu, vyjadřující vztah k historické paměti. Vyvolala velkou diskusi, přiměla Ústavní soud k definici některých zásadních termínů a do dnešní doby zůstává jedním ze základních kamenů vyrovnání s dobou komunistické vlády.

Zákon č. 198/1993 Sb.

Již v roce 1993 se podařilo přijmout zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Motivace jeho předkladatelů je výsledovatelná z důvodové zprávy, v níž se praví: *Po pádu komunistického režimu v Československu v roce 1989 vystal ve společnosti jako nejzávažnější problém nutnost vyrovnat se s touto více než čtyřicetiletou tragickou zkušeností, ať už v oblasti morální, právní nebo ekonomické. V souladu s celkovým vývojem k demokracii, tržní ekonomice a právnímu státu bylo nutno vrátit se do minulosti a napravit nebo zmírnit nespravedlnosti, křivdy a zločiny komunistického režimu... nedošlo ke komplexnějšímu vymezení a pojmenování bezpráví a zločinu diktatury, která tak rozsáhle a systematicky poznamenala celou společnost. Absence takové právní úpravy je ve společnosti negativně pocítována....*²⁵ V rámci diskuse při projednávání návrhu zákona zaznělo jasné sdělení, že účelem schvalované normy má být nejen popis totalitní minulosti a boje proti uzurpátorskému režimu, ale i vytvoření podkladu pro řadu dalších zákonů, které budou přijaty ve snaze napravit křivdy spáchané za 42 let vlády komunistického režimu.²⁶ V preambuli zkoumané právní normy se nachází deklarace zákonodárce o vyrovnání se s komunistickým režimem. Za způsob vlády v letech 1948–1989 jsou učiněni odpovědnými Komunistická strana Československa, její vedení a členové a po konstatování všech zásadních zločinů předlistopadového systému se zákonodárce zavazuje, že ve své další činnosti bude vycházet ze zákona č. 198/1993 Sb. Kromě stanovení odpovědnosti funkcionářů, organizátorů a podněcovatelů v politické i ideologické oblasti za zločiny vyjmenované v § 1 je v ustanovení § 2 odst. 1

24 HUBÁLKOVÁ, Eva: *Majetkové restituce*. ASPI, Praha, 2004, s. 82–95.

25 Důvodová zpráva ke sněmovnímu tisku č. 376. 1993. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1993ps/tisky/t0376_00.htm.

26 Stenoprotokol z jednání PS PČR 1993–1996, 11. schůze, část 22/52 (9. 7. 1993). <http://www.psp.cz/eknih/1993ps/stenprot/011schuz/s011022.htm>.

Kamil Nedvědický

výslovně zakotveno, že režim v době od 25. 2. 1948 do 17. 11. 1989 byl: *zločinný, nelegitimní a je zavrženíhodný*. V § 2 odst. 2 je za zločinnou a zavrženíhodnou označena KSČ a další organizace založené na její ideologii, které ve své činnosti směřovaly k potlačení lidských práv a demokratického systému. Znění § 3 vyzdvihuje odboj proti komunistickému režimu a jiné činnosti na území státu i v zahraničí, a to i ve spojení s cizí demokratickou mocností, jako legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a hodný úcty. Podle § 4 si účast a morální zadostučinění zaslouží nespravedlivě postižení a perzekvovaní jedinci, kteří se nepodíleli na zločinech režimu. Ustanovení § 5 a § 6 zákona způsobila „válku soudů“, především mezi Ústavním soudem ČR a Nejvyšším soudem ČR, avšak z pohledu historické paměti se nezapočítávání doby od 25. února 1948 do 29. prosince 1989 do promlčecí doby trestných činů, které z politických důvodů nemohly být potrestány, a stanovení oprávnění soudu zrušit či zmírnit tresty za trestné činy, na něž se nevztahuje rehabilitace, ale jednání odsouzeného směřovalo k ochraně lidských a občanských práv ne zjevně nepřiměřenými prostředky, dá pokládat za velmi žádoucí vyjádření právního reflektování skutečného stavu, který existoval v rozhodné době. I ustanovení § 8 mělo za cíl napravit některé křivdy spáchané na odpůrcích totalitní vlády, a to prostřednictvím sociální, zdravotní a finanční sféry. Již projednávání zákona v Poslanecké sněmovně ukázalo, že někteří poslanci jsou silně vyhroceni proti přijaté normě a pokusí se ji zrušit či alespoň zásadně změnit. Ideální cestou se jevil zásah ÚS, a proto 41 poslanců předložilo Ústavnímu soudu návrh, aby zákon č. 198/1993 Sb. zrušil pro údajný rozpor s ústavou, Listinou, ústavním zákonem č. 4/1993 Sb. a některými mezinárodními smlouvami. ÚS následně vydal náleží sp. zn. Pl. ÚS 19/93, jímž návrh zamítl. Odůvodnění zmíněného náleží pléna ÚS se stalo základní výkladovou pomůckou vztahu demokratického právního státu k totalitní komunistické minulosti. Důvodem je význam náleží ÚS, které musí být vnímány prizmatem čl. 83 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších změn (*Ústavní soud je soudním orgánem ochrany ústavnosti*) a čl. 89 odst. 2 ústavy, dle něhož jsou vykonatelná rozhodnutí Ústavního soudu závazná pro všechny orgány i osoby. ÚS v uvedeném náleží aproboval ustanovení § 1–4 zákona s tím, že se jedná o deklaratorní morálně-politické stanovisko českého parlamentu. Svoboda názorů o minulosti je zaručena Listinou a mezinárodněprávními závazky, což ale nebrání zákonodárci v tom, aby vyjádřil svou vůli, morální a politická stanoviska i formou zákonného textu. ÚS judikoval, že česká ústava není založena na hodnotové neutralitě, ale podmiňuje právo respektováním základních konstitutivních hodnot demokratické společnosti. ÚS také zásadním způsobem definoval kontinuitu s komunistickým právem. Navrhovatelé tvrdili, že materiální kontinuita vnitrostátního a mezinárodního práva je výrazem legitimacy státního a politického režimu v letech 1948–1989. Ústavní soud však konstatoval, že je třeba odmítnout představu navrhovatelů o legitimitě politického režimu v letech 1948–1989, a judikoval, že: *To znamená i při kontinuitě se „starým právem“ hodnotovou diskontinuitu se „starým režimem“*.²⁷ Po přezkumu ÚS tak zůstal platným právem ČR zákon zakotvující diskontinuitní reflektování totalitní minulosti,²⁸ nelegitimitu a zločinnost komunistického režimu a nedo-

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

tknutelnost podstatných náležitostí demokratického právního státu (čl. 9 odst. 2 Ústavy) jako nezměnitelných principů ústavního státu, s významem nejenom ve vztahu k minulosti, ale i přítomnosti a budoucnosti.²⁹ Nejedná se o skutečnost, která by byla automatická i v dalších státech řešících komunistickou minulost. Zatímco český Ústavní soud zřetelně potvrdil diskontinuitu s totalitním režimem, v jiných zemích bývalého sovětského bloku se ve stejné době prosadil opačný pohled. Maďarsko je typickou ukázkou, ale ani Polsko není možno vnímat odlišně. Maďarský parlament schválil dne 4. 11. 1991 tzv. zákon Zetényiho a Takácse, jenž měl umožnit trestání vážných politických zločinů (vlastizrada, vražda, zabítí) spáchaných od 21. 12. 1944 do 2. 5. 1990. Ústavní soud ale zákon zrušil a judikoval princip právní kontinuity s totalitním režimem: *Neexistuje podstatný rozdíl mezi právními pravidly vydanými v období komunistického režimu a po přijetí nové ústavy. Z toho důvodu neexistuje dvojitá měřítka při posuzování ústavnosti právních norem.*³⁰ I další pokusy zákonodárců narážely na tamní Ústavní soud. V tomto směru je tudíž pravdou, že orgány činné v trestním řízení a justice měly v ČR Ústavním soudem jasně deklarovaný právní prostor pro vyřešení otázek minulosti a potrestání zločinů nedemokratického zřízení před rokem 1989. Bohužel ale výsledky zůstávají víc než žalostné a praktická aplikace teoretických předpokladů a zákonem předjímaných napravení křivd zůstala jen v rovině médií a veřejností vnímaných neúspěšných pokusů. ÚS alespoň definoval a normativně vymezil nově vzniklý politický režim. Nálezy Ústavního soudu tak jsou: *autonomní, politicko-morálně „legislativní“ pokusy, jimiž se tato instituce snaží vytvořit mapu liberální a demokratické politiky v postkomunistické české společnosti.*³¹ Ve vztahu k promlčení komunistických zločinů deklaroval ÚS skutečnost, jež existovala v době vlády státostrany KSČ, tedy nestíhání trestných činů sloužících režimu. ÚS zhodnotil realitu období před rokem 1989 a uzavřel: *Pokud stát určité trestné činy a určité pachatele stíhat nechce, je promlčení zbytečné: v těchto případech běh promlčecí lhůty ve skutečnosti neexistuje a promlčení samo o sobě je fiktivní.* Uplynulo ale dost let, než začal být názor ÚS respektován orgány činnými v trestním řízení a justici v čele s Nejvyšším soudem, které se bez ohledu na závaznost nálezů ÚS odmítaly ve své aplikační praxi uvedeným řídit.³² V roce 1999 byl, z obavy před marným uplynutím promlčecí doby, přijat zákon č. 327/1999 Sb., novelizující tehdy platný trestní zákon (č. 140/1961 Sb.). V ustanovení § 67a se doplnilo nové písm. d) stanovící, že uplynutím promlčecí doby nezaniká trestnost: *jimých trestných činů spáchaných v době od 25. února 1948 do 29. prosince 1989, u nichž horní hrani-*

28 K jednotlivým právním odpovědím viz NEDVĚDICKÝ, Kamil: Právní pohled na III. odboj. In: *Securitas Imperii*, 2010, č. 16, s. 44–45.

29 KYSELA, Jan: *Právo na odpor a občanskou neposlušnost*. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Doplněk, Brno, 2006, s. 98.

30 Nález Ústavního soudu Maďarské republiky č. 11/1992, url: http://www.mkab.hu/admin/data/file/736_11_1992.pdf.

31 PŘIBÁŇ, Jiří: *Postkomunistické ústavní soudnictví a definování legitimní politiky a práva*. Dostupné na url: <http://www.monumenttotransformation.org>.

32 Srov. například střet v odborném časopise *Právní rozhledy*: PROCHÁZKA, Antonín: Quo vadis...? In: *Právní rozhledy*, 1996, č. 5, s. 212–213 versus PŮRY, František – ŠÁMAL, Pavel: Ještě k problematice promlčení trestnosti činů ve vztahu k zákazu retroaktivity nepříznivějšího zákona v neprospěch pachatele. In: *Právní rozhledy*, 1996, č. 11, s. 504–508.

Kamil Nedvědický

ce trestní sazby odnětí svobody činí nejméně deset let, pokud z politických důvodů neslučitelných se základními zásadami právního řádu demokratického státu nedošlo k pravomocnému odsouzení nebo zproštění obžaloby, a buď byly spáchány veřejnými činiteli anebo byly spáchány v souvislosti s pronásledováním jednotlivce nebo skupiny osob z důvodů politických, rasových či náboženských. Teprve až v roce 2005(!) rozhodl velký senát trestního kolegia Nejvyššího soudu usnesením č. j. 15 Tdo 163/2005 ze dne 7. 4. 2005, že není oprávněn posuzovat ústavnost zákona č. 198/1993 Sb. ani nálezy ÚS sp. zn. Pl. ÚS 19/93, a konstatoval, že za splnění podmínky ustanovení § 5 zákona č. 198/1993 Sb. není trestní stíhání nepřipustné, jestliže neuplynula promlčecí doba počítaná od 30. 12. 1989. Fakt, že spory mezi soudními instancemi a nerespektování zákona o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu a nálezu ÚS prospěly pachatelům zločinů komunistického režimu, je skutečnost natolik zřejmá, že ji netřeba blíže rozebírat.³³ ÚS ale jak zmíněný zákon, tak i svůj nálezy o jeho ústavnosti často používá jako měřítko. V nálezu sp. zn. II. ÚS 23/97 ze dne 24. 9. 1997 odkázal na zákon č. 198/1993 Sb. při definici doby nesvobody v období od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990 a vyložil zakotvení ustanovení čl. 89 odst. 2 a čl. 95 odst. 1 do Ústavy jako reakci na předlistopadový stav justice, kdy základní práva nejen že nebyla chráněna, ale byla dokonce pošlapávána. Ústavodárce tudíž projevil snahu započít s co největší ochranou základních lidských práv a svobod také ve vztahu k justici, která svou totalitnímu režimu sloužící existenci žádné záruky neskýtala. V nálezu sp. zn. II. ÚS 187/2000 ze dne 12. 3. 2001 ÚS vyložil smysl zákona č. 198/1993 Sb. z hlediska rehabilitací: *Smyslem zákona č. 198/1993 Sb. je rehabilitovat, a to nejen právně, ale i morálně, co nejvíce těch, kteří v období totalitního režimu trpěli a byli pronásledováni a odsouzeni za to, že se chovali podle svého svědomí, projevovali svobodně své názory a přesvědčení a hájili tak svá základní práva a svobody.* Stejně tak dopad zákona č. 198/1993 Sb. na restituce popisuje nálezy ÚS sp. zn. II. ÚS 66/98 ze dne 2. 2. 1999, když poukazuje na to, že: *sám parlament pro svou další činnost vydal zákon č. 198/1993 Sb., kterým vymezil negativní stránku protiprávnosti komunistického režimu a v tomto směru poukázal m. j. i na programové ničení hodnot evropské civilizace a na destrukci tradičních principů vlastnického práva.* S ohledem na dopady citovaného zákona na aplikační praxi a konstantní judikaturu ÚS lze tedy uzavřít, že jde o normu, která je základním projevem vnímání historické paměti po roce 1989. Vyjadřuje snahu nového režimu, pochopitelnou a nutnou z důvodu vyřešení otázek minulosti, definovat nejenom úsek dějin, jenž má dopady do současnosti, pokusit se napravit křivdy a deklarovat odmítnutí nedemokratických praktik. Navíc je ale jakýmsi referenčním rámcem demokratického ústavního státu, poučeného zneužíváním práva v minulosti, v němž se stanoví nezměnitelnost a „nadprávnost“ podstatných náležitostí demokratického právního státu (čl. 9 odst. 2 Ústavy).³⁴ Dále je rovněž vodítkem pro soudy, které nesmí soudit jako soudy „starého režimu“ jen proto, že dřívější zákony nebyly zrušeny.³⁵

33 Justiční (ne)potrestání zločinů z let 1948–1989 popisuje KÚHN, Zdeněk: Zločin a trest. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠÍMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu*, s. 207–227.

34 Na nálezy sp. zn. Pl. ÚS 19/93 se odvolal ÚS ve svém nálezu Pl. ÚS 27/09 ze dne 10. 9. 2009, jímž rozhodl o zrušení ústavního zákona č. 195/2009 Sb., o zkrácení pátého volebního období Poslanecké sněmovny.

35 KLOKOČKA, Vladimír: Přechod k novému systému hodnot. In: *Ústavní soud ČR: Vyrovnání se s komunisti-*

Historická paměť a doba před únorem 1948

Od samého počátku konstituování nového demokratického režimu po roce 1989 vystávaly dva zásadní problémy. Prvním byla otázka data, od něhož je počítána existence komunistického totalitního systému (přes rozdílné popisování konce nadvlády KSČ, nezpůsobovalo to takové potíže jako stanovení jeho počátku). Přestože se ustálilo a legislativně zakotvilo datum 25. 2. 1948, v praxi vyloučily na povrch skutečnosti, jež zpochybňovaly zmíněné datum. Už jsem zmínil zákon ČNR č. 243/1992 Sb., který umožnil napravení některých křivd doby předúnorové. Stejně tak restituce židovského majetku prolomily hranici 25. 2. 1948. Hledisko historické spravedlnosti sledoval také zákon č. 212/2009 Sb., kterým se zmírňují majetkové křivdy občanům České republiky za nemovitý majetek, který zanechali na území Podkarpatské Rusi v souvislosti s jejím smluvním postoupením Svazu sovětských socialistických republik. Obecně ale zůstala zachována hranice 25. 2. 1948, i když o ní lze mít jak z hlediska historického, tak i právního, pochybnosti. Uvedu dva příklady, na nichž lze demonstrovat složitost pevného stanovení data, před něž se nelze při nápravě křivd dvacátého století právně vracet.

Restituce majetku tzv. hlubocké větve Schwarzenbergů neproběhla do dnešní doby s ohledem na skutečnost, že k zabavení majetku došlo na základě speciálního zákona č. 143/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou („lex Schwarzenberg“). Byl to účelový, jednorázový zákon, vedený účelem zabránit velkému pozemkovému a dalšímu vlastnictví majitelům, kteří se postavili na odpor proti nacismu, pobývali v době války v exilu a podporovali zahraniční odboj: *Jelikož dosavadní majitel v době svého pobytu v zahraničí během okupace jako zásadní odpůrce nacismu a hitlerismu se nedopustil vůči českému národu žádné zrady, nebylo lze použít v tomto případě dekretu presidenta republiky o konfiskaci majetku zrádců a nepřátel.*³⁶ Podle důvodové zprávy k zákonu se jediným důvodem konfiskace majetku stala skutečnost jeho přílišného rozsahu a fakt, že by zůstal v rukou jednotlivce, což by bylo proti *duchu hospodářské a sociální struktury Československé republiky*. Dále následovala nepřipustná a nepodložená spekulace, že: *postup správy tohoto panství v minulosti není právě nejlepší zárukou, že by majetek byl v budoucnosti veden výlučně a jednoznačně v duchu českém [...]*.³⁷ Není pochyb o ústavní spornosti citovaného zákona, vedeného snahou zmařit oprávněnou restituci majetku zabaveného nacisty, což bylo již v době jeho přijímání zřejmé.³⁸ Dnešní objektivní pohled rovněž potvrzuje mimořádný charakter a politickou motivovanost zákona.³⁹ Restituční žádost ale s ohledem na prolomení hranice

ckou minulostí ve státech střední Evropy. Sborník příspěvků z konference středoevropských ústavních soudů. Linde, Praha 2003, s. 13.

36 Z projevu zpravodaje zákona v ÚNS poslance Josefa Plojghara. Stenoprotokol z 65. schůze ÚNS RČS 1946–1948, 10. 7. 1947, viz <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/065schuz/s065002.htm>.

37 Důvodová zpráva k návrhu na vydání zákona o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou. ÚNS RČS, 2. zasedání, 433. url: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/T0433_00.htm.

38 Tamtéž, část zvláštní, k § 1.

39 SOUKUP, Ladislav: „Lex Schwarzenberg“ – mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947. In: KLÍMA, Karel – JIRÁSEK, Jiří (eds.): *Pocta Jánů Gronsckému*. Aleš Čeněk, Plzeň 2008, s. 79–85.

Kamil Nedvědický

25. 2. 1948 skončila neúspěchem a ani Ústavní soud dosud lex Schwarzenberg nepřezkoumal z hlediska jeho ústavnosti. V nálezu sp. zn. I. ÚS 2477/08 ze dne 7. 1. 2009 ÚS odmítl návrh na zrušení, resp. prohlášení neúčinnosti zákona č. 143/1947 Sb., a to s odůvodněním, že sice shledal porušení základních práv stěžovatelky, k tomuto zásahu ale došlo ústavně nekonformním výkladem zákona č. 143/1947 Sb. Tuto právní normu ÚS nepřezkoumával v meritu a dospěl k závěru o jeho nesprávné aplikaci na nemovitost charakteru rodinné hrobky. Konstatoval pak: *Nemá-li být tento zákon aplikován, není stěžovatelka aktivně legitimovaná k podání návrhu na jeho zrušení.* Nález ÚS sp. zn. I. ÚS 1332/10 ze dne 21. 11. 2012 znamená sice pokračování zkoumání okolností souvisejících s majetkem hlubocké větve Schwarzenbergů, ale deklaruje se v něm také aktuální judikaturou potvrzený fakt, že se nelze domáhat mimo rámec restitučních předpisů vydání majetku, došlo-li k převzetí majetku státem před rozhodným obdobím, tj. před 25. 2. 1948. S ohledem na to, že ani zákonodárce, ani soudní orgán ochrany ústavnosti nezpochybňují pozici lex Schwarzenberg v právním řádu ČR, je zřejmé, že vnímání předúnorové doby bude z právního pohledu stále ještě zásadně limitováno tím, že hranice 25. 2. 1948 je považována ve většině případů za udržitelnou.

Druhým příkladem je spor týkající se Řádu německých rytířů (dále jen řád). I v tomto případě jde o majetek velkého rozsahu a v českých poměrech se řada osob domnívá, že sám název původního vlastníka je provokující. Z hlediska historické paměti jsou ale důležitá fakta. Jak potvrzují i zarytí odpůrci řádu, jednalo se o subjekt, který byl vystaven silné nacistické perzekuci.⁴⁰ Nejednalo se jenom o postih jednotlivých členů řádu, ale i o jeho právní likvidaci a konfiskaci majetku. Po válce pak došlo k podřazení řádu pod ustanovení § 3 odst. 1 písm. b) dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o jehož oprávněnosti lze mít pochybnosti, neboť zrušená právnická osoba s konfiskovaným majetkem a pronásledovanými členy těžko mohla být strukturou, jež: *záměrně a aktivně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.* Řád podal stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu, který mu nálezem ze dne 2. 2. 1948, potvrzeným nálezem ze dne 17. 12. 1948, dal za pravdu. Po roce 1989 se právní nástupce řádu domáhal vrácení majetků. Přes pozitivní znalecký posudek Ústavu státu a práva Akademie věd ČR ze dne 6. 8. 1993, zpracovaný mimo jiné též prof. Viktorem Knappem, tedy osobou, již nelze podezírat ze sympatií k nacismu či německému, uvázly požadavky řádu v nechuti prolomit stanovenou hranici února 1948 a narazily na odpor ke skutečnosti, že by se majetkových hodnot mohl domoci „německý“ subjekt, což někteří pokládají za precedens ve vztahu k odsunutému německé menšině.⁴¹ Je zajímavé sledovat, jak se vyvíjela kauza na judikatuře soudů. Obvodní soud pro Prahu 1 nejprve usnesením ze dne 27. 7. 1994, č. j. 22 C 17/94-21 řízení zastavil, neboť podle jeho názoru k projednání věci nebyla dána pravomoc soudů, ale správních orgánů. Usnesením ze dne 14. 11. 1994, č. j. 13 Co 547/94-31

40 Viz url: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/boskovicti-odbojari-pryc-s-restituci-nemeckych-rytiru.html>.

41 ŽÁK, Václav: *Hrad a vyrovnání s církvemi aneb brozí návrat Třetí říše?* Dostupné na url: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/vaclav-zak.php?itemid=17437>.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

odvolací Městský soud v Praze rozhodnutí Obvodního soudu pro Prahu 1 zrušil. Obvodní soud pak s odkazem na vázanost názorem odvolacího soudu a s přihlédnutím k rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 2. 2. 1948, žalobě vyhověl (č. j. 22 C 17/94-65 ze dne 20. 1. 1997, potvrzené rozsudkem Městského soudu v Praze ze dne 12. 1. 1998, č. j. 20 Co 468/97-113). Na základě dovolání se k věci vyjádřil Nejvyšší soud ČR, který rozsudek Městského soudu v Praze zrušil a věc mu vrátil k dalšímu řízení (rozsudek NS ČR ze dne 20. 12. 2000, č. j. 20 Cdo 2131/98). Podle webových stránek řádu od té doby v této věci Městský soud v Praze nerozhodl.⁴² Usnesením ze dne 4. 3. 2008 (sp. zn. III. ÚS 2532/07) odmítl Ústavní soud ČR ústavní stížnost řádu směřující proti rozsudku Okresního soudu v Bruntále a rozsudku Krajského soudu v Ostravě ve věci žaloby řádu na určení vlastnického práva k nemovitostem, a to pro nevyčerpání všech procesních prostředků k ochraně práv stěžovatele. Po odmítnutí dovolání Nejvyšším soudem ČR se řád znovu obrátil na ÚS, který usnesením ze dne 7. 1. 2009, sp. zn. II. ÚS 2904/08 ústavní stížnost opětovně odmítl jako návrh zjevně neopodstatněný, neboť neshledal zásah do ústavně zaručených práv stěžovatelky. Řád se pokoušel docílit toho, aby byl řádně doručen rozsudek Nejvyššího správního soudu z roku 1948, avšak také nedosáhl úspěchu. Krajský soud v Ostravě jeho návrh na odstranění vad doručení zmíněného nálezu odmítl a následnou kasační stížnost zamítl Nejvyšší správní soud ČR (NSS) rozsudkem č. j. 5 As 43/2006-36 ze dne 29. 3. 2007 s argumentací, že pro doručení nálezu z roku 1948 neexistuje příslušné zákonné zmocnění a navíc není právním nástupcem NSS z let 1918–1952, ale novým soudem, zřízeným až zákonem č. 150/2002 Sb., soudní řád správní. Ústavní stížnost do rozsudku NSS odmítl ÚS usnesením sp. zn. III. ÚS 1634/07 ze dne 7. 2. 2008. Případ ale zdaleka nekončí, protože řád tvrdí, že má k dispozici důkazy o doručení rozsudku NSS z roku 1948 a bude dál usilovat o navrácení majetků, k čemuž může využít i nové zákonné možnosti (související se zákonem č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů (zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi)).⁴³ Je zřejmé, že nejenom majetkoprávní, ale též etické a další souvislosti, spjaté s dobou před únorem 1948, budou i nadále aktuální a otázky k ní se vztahující historické paměti se nestanou jen doménou badatelů o minulosti, ale stále budou vyžadovat ingerenci justice, právní vědy a v neposlední řadě zákonodárců a politické reprezentace. Uvedené dva příklady navíc nejsou jediné.⁴⁴

42 Url: <http://www.nemeckyrad.cz/index.php/majetkopravni-naroky-v-cr>.

43 Url: <http://www.novinky.cz/domaci/292247-nemecky-rad-se-ohani-novym-dokladem-a-zada-vcraceni-majetku-na-morave.html>.

44 Např. kauza konfiskace majetku rodu Liechtensteinů není ani po navázání diplomatických styků mezi ČR a Lichtenštejnem uzavřenou kapitolou, viz JUŘÍK, Pavel: *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*. Libri, Praha, 2009. Pozornost vyžadují i další skutečnosti, mezi nimiž jsou nejspornější politické zneužívání retribučního soudnictví, které trestalo kromě viníků nacistických zločinů, zrádců a kolaborantů i nevinné osoby, nepohodlné představitelům Národní fronty. Příkladem budiž osud bývalého ministerského předsedy Rudolfa Berana – ROKOSKÝ, Jaroslav: *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Ústav pro studium totalitních režimů – Vyšehrad, Praha, 2011, s. 569 a násl. Další oblastí je „pomsta“ páchaná po skončení 2. světové války na Němcích a nejenom na nich, která byla kontroverzně právně zhojena zákonem č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem

Kamil Nedvědický

Druhým zásadním problémem spojeným s historickou pamětí doby před únorem 1948 je stále silně emočně vnímaná, politicky využívaná a zneužívaná (a to nejenom v ČR, ale i v zahraničí) otázka transferu německého obyvatelstva z Československa.⁴⁵ Na ni je, kromě politických, morálních a historických pohledů, navázán i právní kontext, jehož aktuálnost a důležitost vnímají jak občané zastávající názor o oprávněnosti tzv. Benešových dekretů, jejichž ratifikací provedlo Prozatímní Národní shromáždění ČSR dne 28. 3. 1946 ústavním zákonem č. 57/1946 Sb., a to bez jakékoliv diskuse,⁴⁶ (dále jen „dekrety“), tak i domácí a zahraniční kritici poválečného právního a faktického vypořádání se s menšinovou otázkou na území Československa. Jde o mimořádně rozsáhlou problematiku, která je popisována z různých pozic, náhledů a s pomocí rozmanitých hodnotících soudů. Pro účely této studie poslouží jen rozdíl mezi „společenským“ a „mediálním“ prostředím na jedné straně a právními skutečnostmi na straně druhé. Právní okolnosti jsou sice předmětem odborných střetů, ale dá se v nich dohledat materie, jejíž zkoumání vede k vyvrácení mnoha nepravdivých nebo nepřesných tezí, kolujících veřejným prostorem a majících politické a právní dopady. K vyhnání Němců z Československa je podle mého namísto poznamenat, že po zločinech spáchaných nacisty se vytvořila atmosféra nejenom protinacistické, ale i protiněmecké nenávisti, k níž velkou měrou přispívali i politici.⁴⁷ Předně je k tématu nutno zmínit, že odsun německé a maďarské menšiny z Československa neupravovala žádná zákonná norma, a pomíneme-li tzv. divoký odsun, který byl pogromem bez pravidel a vykonáním kolektivní pomsty bez ohledu na vinu postihovaných osob, další průběh transferu probíhal na základě čl. XIII. Postupimské dohody (*Spořádaný odsun německého obyvatelstva*), v němž se tři velmoci dohodly na tom, že německé obyvatelstvo nebo jeho složky bude třeba z Polska, Československa a Maďarska odsunout do Německa za podmínky, že odsun bude prováděn spořádaně a lidsky a další vyhošťování má být pozastaveno do doby, dokud zúčastněné vlády neprozkoumají zprávy svých zástupců v Kontrolní radě. Vlastní průběh transferu z území Československa upravovaly pouze podzákonné předpisy. Vyhnání maďarské menšiny nezískalo souhlas velmocí, což vedlo k dohodě mezi Československem a Maďarskem o výměně oby-

o znovunabytí svobody Čechů a Slováků. K nedostatečnému postihu těchto činů viz PAVLÍČEK, Václav: O amnestiích, zákonu č. 115/1946 Sb. a aktech odporu proti nacismu. In: *O české státnosti – úvahy a polemiky, 1. Český stát a Němci*. Karolinum, Praha 2002, s. 260–283. Zmíněno musí být i porušení zásady demokratické soutěže vyloučením některých stran, zákazem opozice, případně omezení volebního práva osob „neslovanské“ národnosti (§ 2 odst. 1 zákona č. 28/1946 Sb., o úpravě stálých seznamů voličských) a jedinců, neodsouzených pravomocně soudem, ale pouze obviněných či stíhaných (§ 3 odst. 3 a § 22–24 cit. zákona).

45 V tomto textu používám pojmy „transfer“, „odsun“ a „vyhnání“ jako synonyma, i když je mi jasný různorodý emoční náboj těchto termínů v českém či německém prostředí. Vycházím ale z toho, že uvedená slova popisují totožný fenomén, tedy radikální řešení problémů s německou menšinou cestou nuceného opuštění Československa. Navíc český výraz „odsun“ neodpovídá anglickému či ruskému znění závěrečné zprávy o postupimské konferenci, srov. GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Díl II., 1945–1960. Univerzita Karlova – Karolinum, Praha, 2006, s. 102.

46 Stenoprotokol ze 43. schůze PNS RČS 1945–1946 ze dne 28. 3. 1946. Url: <http://www.psp.cz/ek-nih/1945/pns/stenprot/043schuz/s043001.htm>.

47 BROD, Toman: *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*. Academia, Praha 2002, s. 572.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

vatelstva a posléze k programu tzv. reslovakizace, tedy k úsilí československých úřadů přimět maďarskou entitu k přihlášení se ke slovenské národnosti.⁴⁸ Při analyzování dekretální normotvorby nelze hovořit o tom, že všechny tzv. Benešovy dekrety jsou základem české státnosti. Z velkého počtu dekretů jich již většina není součástí právního řádu ČR. Některé s ohledem na své jednorázové použití, kdy naplněním účelu došlo k jejich konzumování (např. dekret č. 135/1945 Sb., o zřízení pobočky Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni). Další pak byly eliminovány podle zásady *lex posterior derogat priori* (např. ústavní dekret č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, tedy jeden z těch, jež jsou někdy označovány za základní normy poválečného vývoje). Zmíněný dekret nejprve pozbyl povahy ústavního zákona (§ 177 odst. 2 ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky), posléze jej fakticky zrušil zákon č. 194/1949 Sb., o nabývání a pozbývání československého státního občanství. Účinky dekretu ve vztahu k osobám maďarské národnosti výslovně suspendoval zákon č. 72/1958 Sb., kterým se mění a doplňují předpisy o nabývání a pozbývání československého státního občanství, ve svém čl. III., jímž zavedl do zákona č. 194/1949 Sb. přechodné ustanovení, přiznávající *ex lege* všem osobám maďarské národnosti, které pozbyly občanství na základě citovaného dekretu a majícím bydliště na území ČSR, československé státní občanství.⁴⁹ Již předtím uzavřel proces vracení československého státního občanství Němcům bydlícím na území Československa zákon č. 34/1953 Sb., jímž některé osoby nabývají československého státního občanství. Po roce 1989 se rušily dekrety ať už výslovně – např. zákon č. 273/1993 Sb., o některých podmínkách výroby, šíření a archivování audiovizuálních děl, o změně a doplnění některých zákonů a některých dalších předpisů (§ 15, který zrušil základní ustanovení dekretu prezidenta republiky č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu), případně docházelo k širokým zásahům ve směru přesně opačném, než určovaly dekrety (namátkou zákon č. 92/1991 Sb., o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby a zákon č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb.). Listina základních práv a svobod zakotvila v § 4 odst. 3 uvozujícího ústavního zákona č. 23/1991 Sb. zásadu, že nikdo nesmí být proti své vůli zbaven státního občanství a v § 6 povinnost, že: *Zákony a jiné právní předpisy musí být uvedeny do souladu s Listinou základních práv a svobod nejpozději do 31. prosince 1991. Tímto dnem pozbývají účinnosti ustanovení, která s Listinou základních práv a svobod nejsou v souladu.* Zásahy do dekretů a jejich postupná eroze jsou tedy viditelné a mnoha podklady doložitelné. Přesto veřejné mínění, ovlivněné dlouhodobou masivní a účinnou propagandou komunistického režimu a účinkem tezí předkládaných experty, kteří se z pozic komunistických přesunuli do polohy ochránců národního charakteru státu, působilo v nepříznivém směru vůči napravení křivd spáchaných ve jménu potrestání zločinů nacismu na nevinných příslušnících vybraných národů, obviňovaných za válku a za

48 Gronský, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*, s. 163.

49 Nejenom v česko-německých, ale i v slovensko-maďarských vztazích působí stále vliv „dekretů“, srov. *Europoslanec chce kvůli Benešovým dekretům vyslat do SR komisi*. In: *ČTK*, 16. 1. 2013.

Kamil Nedvědický

okupaci.⁵⁰ S tím se mísily obavy z navrácení majetku konfiskovaného německé menšině a případného návratu československých Němců a jejich potomků do ČSFR a posléze ČR. Politická reprezentace tudíž stanovila hranici 25. 2. 1948 jako pevný časový bod, před nějž se nebude možno vracet. Přesto otázka historické paměti ve věci poválečného řešení osudu českých Němců stále ve společnosti rezonovala. V právní oblasti se brzy deklarovalo posuzování předmětných událostí. V preambuli zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, se Federální shromáždění ČSFR k napravení některých majetkových křivd vyjádřilo takto: *Vědomo si, že tyto křivdy tím méně pak různé nespravedlnosti z období ještě vzdálenějších, včetně křivd na občanech německé a maďarské národnosti, nelze nikdy napravit, chtějíc však potvrdit svoji vůli, aby k podobným křivdám už nikdy nedocházelo.* Na mezinárodněprávní úrovni se řešily problémy historie ve Smlouvě mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci (sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 521/1992 Sb.). V preambuli se obě smluvní strany vyjádřily, že uznávají skutečnost, že československý stát od roku 1918 nikdy nepřestal existovat, a konstatovaly, že jsou si vědomy četných obětí, které si vyžádalo: *panování násilí, válka a vyhnání.* Kvůli použití pojmu „vyhnání“ interpeovali někteří poslanci předsedu vlády ČSFR Mariána Čalfu. Ten jim v odpovědi poskytl stanovisko, jež se v různých obměnách používá do současnosti. Akcent je na morální aspekt, který nemění nic na legalitě odsunu a nelze z něj vyvozovat majetkoprávní důsledky. Za vyhnání jsou označeny excesy a přehmaty, které vedly k násilnostem na Němcích v rozporu se zásadou lidskosti. Závěr je takový, že: *Jakémukoliv majetkovému odškodnění sudetských Němců brání i nyní platné rehabilitační a restituční zákony, které vylučují odškodnění za zásahy do majetku, ke kterým došlo před 25. únorem 1948.*⁵¹ Proti dekretům směřující úsilí, motivované majetkovými nároky, se stalo předmětem přezkumu Ústavního soudu ČR. Nález ÚS sp. zn. Pl. ÚS 14/94 ze dne 8. 3. 1995 se stal „precedenčním“ judikátem ve vztahu k některým dekretům a navíc zde nalezneme i odpověď na otázku o legitimitě tzv. Prozatímního státního zřízení Československé republiky, sídlícího v období 2. světové války v Londýně. ÚS nejprve konstatoval, že *na Prozatímní státní zřízení Československé republiky, ustavené ve Velké Británii, je nutno nablížet jako na mezinárodně uznávaný legitimní ústavní orgán československého státu, na jehož území okupovaném říšskou brannou mocí byl nepřitelem znemožněn výkon svrchované státní moci československé, pramenící z ústavní listiny ČSR, uvozené ústavním zákonem č. 121/1920 Sb., jakož i z celého právního řádu československého.* V dekretech shledal nikoliv uplatnění principu „kolektivní viny“, ale „kolektivní odpovědnosti“ a nepřímou konstruoval individuální povinnost odporovat zločinnému režimu.⁵² To vyplývá ze závěrů ÚS, že ani život v *politické temnotě nelegitimuje totiž k naprosté sociální rezignaci a apatii.* Z hlediska hodnocení, vycházející

50 Srov. CHOLÍNSKÝ, Jan: *Poutník Josef Kalvoda. Život a dílo historika a ideologa protikomunistického odboje v exilu.* Dílo, Kladno 2002, s. 287 a násl.

51 Tisk č. 1051: *Odpověď předsedy vlády ČSFR JUDr. Mariána Čalfy na interpelaci podanou poslanci Federálního shromáždění M. Janstou a P. Dostálem (tisk 970).* FS ČSFR 1990–1992. Url: http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1051_00.htm.

52 KYSELA, Jan: *Právo na odpor a občanskou neposlušnost*, s. 99.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

ho z historické paměti se ÚS odvolal na *konsens českého národa s hodnotovou i právní návazností na Masarykovou republiku*. K použitelnosti dekretálního zákonodárství ÚS uvedl, že jde o uzavřený okruh problémů a otázek, který splnil svůj účel a je vesměs bez aktuálního významu. Dobová legitimita ale neznamená konstitutivní charakter v současnosti, proto ÚS vyslovil právní větu: *Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, byl v době svého vydání nejen legálním, ale také legitimním aktem. Vzhledem k tomu, že tento normativní akt již splnil svůj účel a po dobu více než čtyř desetiletí již nezakládá právní vztahy a nemá tedy již nadále konstitutivní charakter, nelze dnes za uvedené situace zkoumat jeho rozpor s ústavním zákonem nebo mezinárodní smlouvou podle čl. 10 Ústavy (čl. 87 odst. 1 písm. a) Ústavy ČR), neboť takový postup by postrádal jakoukoli právní funkci. Opačný postup by zpochybnil princip právní jistoty, jenž je jednou ze základních náležitostí současných demokratických právních systémů.* Skutečnost, že se ÚS jasně vyslovil, v dalších nálezech ze svého právního názoru vychází a respektuje princip restituční hranice 25. 2. 1948,⁵³ neznamená konec pokusů o změnu výkladu zkoumané problematiky. Milníkem snahy ukončit spory o minulost, shodnout se na co možná nejvíce společném hodnocení historie a otevřít cestu budoucí spolupráci bez přetrvávající zátěže, se stala Česko-německá deklarace. Dne 21. ledna 1997 ji podepsali za německou stranu Helmut Kohl a Klaus Kinkel a za českou stranu Václav Klaus a Josef Zieleniec.⁵⁴ Německá strana přiznala odpovědnost za vývoj, který vedl k Mnichovské dohodě, k útěku a vyhánění lidí z československého pohraničí, rozbití a obsazení Československé republiky. Vyslovila lítost nad utrpeními a křivdami, které Němci spáchali na českém lidu nacionálněsocialistickými zločiny, a vzdala čest obětem i aktivním odbojářům. Nechybělo ani vyjádření, že nacionálněsocialistická politika násilí vůči českému lidu přispěla k vytvoření půdy pro poválečný útěk, vyhánění a nucené vysídlení. Česká strana vyjádřila lítost nad tím, že *poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny*. Jde tedy o poněkud odlišnou terminologii, než použil ÚS v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 14/94. Lítost nad excesy odporujícími elementárním humanitárním zásadám i tehdy platným právním normám a taktéž nad amnestijním zákonem, který umožnil nepotrestat tyto činy, ale doplnilo vyhlášení, že *každá strana zůstává vázána svým právním řádem a respektuje, že druhá strana má jiný právní názor. Obě strany proto prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti*. V roce 2002 se ve společném tiskovém prohlášení shodli předseda vlády ČR Miloš Zeman a komisař EU pro rozšíření Günter Verheugen v pohledu na hodnocení poválečné historie a uvedli, že některé z československých předpisů vydané bezprostředně po válce by *neobstály z hle-*

53 Ve stanovisku sp. zn. Pl. ÚS - st. 21/05 ze dne 1. 11. 2005 ÚS uvedl: *Žalobou o určení vlastnického práva nelze obcházet smysl a účel restitučního zákonodárství. Nelze se účinně domáhat podle obecných předpisů ani ochrany vlastnického práva, k jehož zániku došlo před 25. 2. 1948 a zvláštní restituční předpis nestanovil způsob zmírnění nebo nápravy této majetkové újmy.*

54 Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji, dostupná na http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/druha_svetova_valka_a_jejich_dusledky/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html.

Kamil Nedvědický

*diska současných standardů.*⁵⁵ „Sudetská karta“ ale zůstává oblíbenou metodou řady politiků, jak získat voličské hlasy strašením z návratu německé menšiny, z restituce bývalých majetků československých Němců, nyní v právoplatném vlastnictví jiných subjektů, a z nebezpečí „neonacismu“ či mocenské nadvlády Německa, a tato propaganda má stále úspěch u nemalé části občanů ČR, zvláště pokud jí předchází výroky některých představitelů sudetských krajanských organizací.⁵⁶ Je tomu tak i přesto, že SRN je dlouhá desetiletí demokratickým právním státem s garantovanými svobodami, postihujícím jakékoliv náznaky neonacismu či jiného extremismu rasistického typu a navíc se jedná o našeho blízkého spojence v NATO a EU a největšího ekonomického partnera. Důvody, proč tomu tak je, musíme hledat v naší historické paměti. Patrně nejistota, zda jsou některé dekrety opravdu v souladu s právními principy, vede k pocitu nutnosti jejich neustálého potvrzování. Pro ilustraci je možno použít odkaz na usnesení Poslanecké sněmovny č. 2235 ze 49. schůze dne 24. 4. 2002 k dekretům prezidenta republiky. V něm poslanci odmítli snahy o otevírání otázek souvisejících s koncem a výsledkem 2. světové války, prohlásili, že dekrety a další související zákonodárství vznikly v důsledku války a porážky nacismu, poválečné zákony a dekrety se realizovaly, byly konzumovány a dnes již na jejich základě nemohou vznikat nové právní vztahy a *právní a majetkové vztahy, které z nich vyplynuly, jsou nezpochybnitelné, nedotknutelné a neměnné.*⁵⁷ Stejného charakteru je i tzv. lex Beneš. Návrh zákona o dvou paragrafech (přičemž § 2 pouze stanoví nabytí účinnosti) ve znění § 1: *Edvard Beneš se zasloužil o stát*, předložili dva poslanci sociální demokracie a jedna poslankyně za komunistickou stranu!⁵⁸ Podle důvodové zprávy k návrhu měla být tímto deklaratorním aktem oceněna úloha Beneše při vzniku Československa v roce 1918 a jeho obnovení v roce 1945. Motivaci, která ze zákona prosvítá, však spatřuji spíše v gestu vůči sudetským Němcům a všem kritikům jednání Edvarda Beneše v různých historických epochách, ať už se jedná o Mnichov 1938, únor 1948, období londýnského exilu v letech 1939–1945, poválečnou „lidovou demokracii“ 1945–1948, ale i další diskutabilní dějinné okamžiky. Ironicky vyznívá konstatování, že se Beneš zasloužil o stát, když je jeho původcem Česká republika, jejíž vznik rozpadem Československa je možno považovat za porážku Benešovy čechoslovakistické státní ideje. Přes hladké schválení v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR narazila norma na odpor Senátu PČR. Senát ji poměrně jasnou většinou zamítl a v rozpravě zazněly také obavy nad

55 *Právo*, 19. 4. 2002.

56 Stejného charakteru jako vyvolávání strachu ze „sudetských Němců“, kteří se navíc jako euroobčané mohou volně usazovat v ČR a nabývat zde majetek, je i účelový antikomunismus, jenž se objevuje u politických představitelů, jinak počítajících s dnešní komunistickou stranou jako s mocenskou veličinou, typicky před volbami či v době krize vládnutí, kdy se hodí zastřít existující problémy verbálním bojem proti komunismu a návratu komunistů k moci.

57 Usnesení PS PČR č. 2235. K dekretům prezidenta republiky ze dne 24. 4. 2002. <http://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?id=35824>.

58 U komunistů, kteří svou propagandou na Beneše v době své vlády tvrdě útočili, může jejich podpora zákona překvapit, jde však podle všeho o hájení pozic tzv. dvoufázové revoluce, kdy ve chvíli neudržitelnosti komunistické myšlenky ustupují komunisté takticky k první fázi svého plánu převzetí moci, tedy k revoluci „národně-demokratické“, viz KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Dílo, Kladno 1999, s. 223 a násl.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

dalším svobodným bádáním o historii, když bude pevně zákonem vyložena role Edvarda Beneše.⁵⁹ Poslanecká sněmovna veto Senátu přehlasovala a prezident republiky, věrný trvalé snaze o rozšíření svých ústavních pravomocí, zákon ani nevetoval, ani nepodepsal.⁶⁰ Pod č. 292/2004 Sb. tak je zákon „o zásluhách Edvarda Beneše“ součástí právního řádu ČR. Tendenci využívat historické paralely k prosazení vlastních politických představ v současné době vykazuje také tzv. výjimka z Listiny základních práv Evropské unie (Protokol o uplatňování Listiny základních práv Evropské unie v ČR). Přestože se jedná o výhradu k hlavě IV. Listiny, v níž jsou upravena sociální práva, rodinná práva, ochrana zdraví, životního prostředí či spotřebitele,⁶¹ oficiální zdůvodnění prezidenta, proč trvá na stejné výjimce, jakou si vyjednal Polsko a Velká Británie, znělo takto: *Tím nám bude dána garance, že Lisabonská smlouva nemůže vést k prolomení tzv. Benešových dekretů.*⁶² Opět tedy dekrety zafungovaly v pozici zástěrky skutečné argumentace, zaměřené proti evropské integraci či rozšíření sociálních práv.⁶³ To, že dekrety a poválečné zákonodárství mají stále právní dopady, potvrzuje pohled do judikatury soudů. Ve stručnosti lze zmínit např. případ, kdy ústavní soud v nálezu sp. zn. IV. ÚS 117/96 ze dne 11. 9. 1997 řešil otázku posuzování zneužití dekretu č. 12/1945 Sb. Obsahem nálezu sp. zn. I. ÚS 98/04 ze dne 29. 6. 2005 je mimo jiné pohled ÚS na rozhodování orgánů veřejné moci v letech 1945–1948 podle dekretu č. 33/1945 Sb., odmítnutí bezvýhradné vázanosti orgánů veřejné moci rozhodnutími a právními názory státních orgánů z časového období 1948–1989 a vnímání faktoru plynutí času při dnešním dohledávání skutkových podkladů pro rozhodnutí orgánu veřejné moci o skutečnostech z doby po druhé světové válce. V nálezu sp. zn. I. ÚS 2904/07 ze dne 1. 9. 2010 nalezneme nepochybně zajímavé vyjádření ÚS k otázce poskytnutí náhrady za znárodněný majetek podle dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Konečně v nálezu sp. zn. I. ÚS 617/08 ze dne 24. 2. 2009 zaujal ÚS jasné stanovisko ke zneužívání dekretů (např. č. 108/1945 Sb.) v době po únoru 1948, kdy docházelo, slovy ÚS, *k notoricky známému tzv. třídnímu a někdy i rasovému přístupu státních orgánů při posuzování restitučních nároků dle zákona č. 128/1946 Sb. [...]*⁶⁴. Je více než zřejmé, že otázka poválečného vývoje v Československu bude stále předmětem právních, historických či morálních sporů, a není možno ve společenské diskusi opomíjet ani rezidua komunistické a nacionalistické propagandy a majetkových diskusí některých účastníků debaty.⁶⁴ Podle mého názoru je však nutné vnímat uvedenou problematiku ústavně a zákonně konformně, s respektem k nezmě-

59 Stenoprotokol z 2. dne 14. schůze, dne 25. 3. 2004, dostupné na <http://www.senat.cz>.

60 Tiskové sdělení ze dne 29. 4. 2004: *Postoj prezidenta republiky k zákonu o Edvardu Benešovi*. url: <http://www.klaus.cz/clanky/481>.

61 Srov. na <http://eur-lex.europa.eu/cs/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303CS.01000101.htm>.

62 Prohlášení prezidenta republiky ze dne 9. října 2009 k ratifikaci Lisabonské smlouvy. Dostupné na <http://www.klaus.cz/clanky/1307>.

63 K české „výjimce“ srov. SCHWARZ, Josef: Protokol o uplatňování Charty základních práv Evropské unie. In: *Jurisprudence*, 2010, č. 2/, s. 16 a násl. ÚS v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 19/08 ze dne 26. 11. 2008 navíc judikoval, že Listina (EU) není v rozporu s ústavním pořádkem ČR.

64 Viz např. SCHINDLER, Petr F.: Majetkové restituční a bývalá česká aristokracie. Řešení některých majetkových restitučních nároků představitelů bývalé české aristokracie, jejichž majetek byl konfiskován podle dekretů prezidenta ČSR. In: *Právní fórum*, 2006, č. 8, s. 289–300.

Kamil Nedvědický

nitelnosti minulosti i vztahu příčin a následků. Není tedy namístě zapomínat na již mnohokrát odsouzené zločiny nacismu a měly by být připomínány, aby zůstávaly pevnou součástí historické paměti.⁶⁵ Na druhou stranu nepovažují za správné opomíjet násilí spáchané ve jménu pomsty za předchozí příkoří, a to z důvodu, že se také stalo a není možné je vymazat z dějin. Zkoumání však musí vycházet ze skutečnosti, ne z propagandistických tezí používaných v českém či bývalém „sudetoněmeckém“ prostředí.⁶⁶ Kromě stále neobjasněných aktů teroru ze strany vykonavatelů nacistických represí v letech 1939–1945 (ale i v letech předcházejících a následujících) patří do společenského diskurzu i zveřejnění a popsání krvavé odplaty na německých civilistech.⁶⁷ Národ stavící se otevřeně ke své minulosti prokáže svou orientaci na lidská práva a svobody mimo jiné i tím, že dokáže odsoudit nehumánní jednání vlastních příslušníků ve své historii. Zde upozorňuji na usnesení vlády ČR ze dne 24. 8. 2005, č. 1081 o *Prohlášení vlády České republiky vůči aktivním odpůrcům nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu, a o podpoře projektu dokumentace osudů takto postižených osob*. V příloze č. 1 k usnesení vlády ze dne 24. 8. 2005, č. 1081 se vláda ČR omluvila někdejšími občany Československé republiky, zejména německé národnosti, žijícím před druhou světovou válkou na území dnešní ČR, kteří zachovali věrnost Československu, aktivně se postavili nacismu či trpěli pod jeho terorem. Přes toto svoje jednání byli po válce postiženi opatřeními uplatňovanými vůči tzv. nepřátelskému obyvatelstvu, nad čímž vláda vyjádřila politování a ve snaze přispět k *prohloubení historické paměti* se rozhodla iniciovat a podpořit projekt dokumentace takto postižených osob. Gesto vůči protinacistickým odbojářům z řad německé menšiny je nepochybně způsob, jak se vypořádat s minulými ději, působícími rovněž v současnosti. V této souvislosti lze odkázat i na vyjádření poslance evropského parlamentu za ČSSD Libora Roučka, který otevřeně projevil svůj lidský postoj k tomu, že mezi odsunutými Němci byly i děti, které se na českém národě neprovinily a neúčastnily se zvěrstev páchaných ze strany (sudeto)německých vůdců.⁶⁸ Kromě široce akceptovaného názoru, že zpochybňování dekretů z Rakouska a Německa lze chápat jako snahu o změnu poválečného uspořádání v Evropě, revizi druhé světové války,⁶⁹ má své místo i stanovisko, že transfer německého obyvatelstva byl proveden *přesně v duchu stalinských migračních přesunů*.⁷⁰

65 Z nejnovějších příspěvků: ZEMAN, Pavel: Rok 1941 – kvalitativní proměny nacistické genocidy. In: *Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji*. Sborník k mezinárodní konferenci. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2012, s. 155–171.

66 Své místo zde mají publikace s různorodým úhlem pohledu – HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Henning, Hans: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Votobia, Praha, 2002. JAKSCH, Wenzel: *Cesta Evropy do Postupimí. Vina a osud v podunajském prostoru*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000. K české historické paměti na dobu po druhé světové válce viz STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996.

67 Např. ČTK, 26. 12. 2012: *Vyšetřování údajného masakru u Dobronína po dvou letech uzavřeno*.

68 Srov.: Rouček (ČSSD): *Moje omluva sudetským Němcům*. Dostupné na url: <http://www.parlamentnilisty.cz/parlament/politici-volicum/Roucek-CSSD>

69 PAVLÍČEK, Václav: *Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy*. In: CEP, Benešovy dekrety, č. 18. Praha 2002. K revizi výsledků druhé světové války lze podle mého názoru říci jediné – minulost se

Historická paměť a specializované instituce

Dlouhá léta po změně režimu rezonovala ve společenském vědomí, odborné debatě a mediální sféře diskuse o „institucionalizaci“ historické paměti. Z jedné strany zněl názor o nepotřebnosti nových pracovišť, neboť dostačující se jevil dosavadní výzkum, z druhé strany se však ozývaly argumenty o nutnosti začít s hledáním pravdy o minulosti znovu a bez negativní zátěže z nedemokratického zřízení. Bez ohledu na tento spor ale existovala oblast, již nešlo opomenout. Šlo o hmatatelný instrument, vytvořený předchozím systémem pro jeho účely – archivy. Obsah archivů vydával po roce 1989 svá tajemství a kladl závažné otázky, jak naložit s tímto dědictvím totalitní vlády. Postupem času se jevilo být čím dál zřejmější, že utajování dokumentů vytvořených komunistickým režimem, a to především jeho represivními složkami v čele s StB, vede pouze ke zneužívání archivů na politickém kolbišti k denunciaci protivníka a zabraňuje to úplnému a otevřenému zkoumání charakteru neomezené vlády KSČ. Otevření archivů se tak stalo šancí k pročištění veřejného prostoru, odhalení vazeb potlačovatelského aparátu s některými občany a metod k jejich ovládnutí, výzvou pro badatele hodnotit s potřebnou obezřetností reálně existující písemné podklady a v neposlední řadě možnost prolnutí velkých dějin s těmi malými, rodinnými, jelikož každý jedinec měl dostat příležitost prozkoumat zachovalé písemnosti k jakékoliv osobě. Snaha zveřejnit obsah komunistických archivů však narážela na odpor, ať již ze strany bezpečnostních složek, usilujících o co největší utajení použitelných informací, tak i od těch jednotlivců, kteří se obávali, že vyjdou najevo skutečnosti z jejich životů, na něž by si přáli zapomenout. K diskusi o dokumentech StB a jejich věrohodnosti, která musí být samozřejmě ověřována, se podle mého názoru trefně vyjádřil Petr Placák: *Zpochybňovat materiály, které nám po sobě StB zanechala, jenom kvůli tomu, že je vyprodukovala zločinecká organizace, jak to mnozí lidé činí, je lživý alibismus. StB, podobně jako gestapo či jiné nacistické organizace, byl státní úřad, který byl navíc vojensky řízený... v žádném případě se nejednalo o falšování vlastních dokumentů a archivů, na nichž byla StB životně závislá.*⁷¹ Parlamentní shromáždění Rady Evropy vydalo v roce 1996 rezoluci č. 1096 o opatřeních k překonání dědictví někdejších komunistických totalitních systémů. V rezoluci uvítalo zpřístupňování svazků tajných služeb k veřejnému zkoumání a doporučilo všem zemím, jichž se to týká, aby umožnily dotyčným osobám, na základě jejich žádosti, zkoumat svazky, jež o nich vedly někdejší tajné služby. Výsledkem tlaku na zveřejnění písemností totalitních mocenských struktur se v legislativní oblasti ČR stal zákon č. 140/1996 Sb., o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti. Ministerstvu vnitřní záležitosti vznikla zákonná povinnost sdělit osobě, jež byla od 25. února 1948 do 15. února 1990 státním občanem ČSSR, ČSR či SSR, zda je o ní v informačním systému svazků

změnit nedá, nacismus je všeobecným míněním odsuzován a projevy neonacismu se trestají pomocí orgánů činných v trestním řízení. Na druhou stranu řada výsledků 2. světové války již byla historickým vývojem překonána, např. rozdělení Německa, existence SSSR, Československa atd.

70 Projev poslance Miloše Zemana na půdě Federálního shromáždění. Url: http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/007_schuz/s007031.htm.

71 PLACÁK, Petr: *Fízl*. Torst, Praha 2007, s. 296.

Kamil Nedvědický

bývalé StB evidován osobní svazek anebo svazek s osobními údaji a zda je tento svazek zachován, a dále zpřístupnit kopii zachovaného svazku způsobem stanoveným tímto zákonem (§ 1 odst. 1 písm. a) a b) původního znění zákona). Zákon č. 107/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb., o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti, a některé další zákony vložil do zákona č. 140/1996 Sb. nové ustanovení § 1, nazvané „účel zákona“. Touto hodnotící částí vyložil zákonodárce smysl normy z pohledu historické paměti: *Účelem zákona je co nejširší odhalení praxe komunistického režimu při potlačování politických práv a svobod vykonávané prostřednictvím tajných represivních složek totalitního státu. Zákon umožňuje zpřístupnit pronásledovaným osobám dokumenty o jejich pronásledování a zveřejnit údaje o vykonavatelích tohoto pronásledování a jejich činnosti.* Došlo tedy k přijetí zákonných nástrojů, jejichž prostřednictvím je možno dostat do veřejné debaty konkrétní písemnosti komunistických bezpečnostních složek a každý si může ověřit, zda vůbec a jaké podklady k jeho osobě tajná služba předlistopadového zřízení vedla.⁷² Takový postup označil za správný i Evropský soud pro lidská práva v citovaném rozsudku Turek proti Slovensku (§ 115), kde ESLP konstatoval: *Pokud tedy není na základě okolností konkrétního případu prokázán opak, nemůže být předpokládáno, že stále trvá aktuální veřejný zájem na omezování přístupu k materiálům označeným za minulých režimů jako tajné.* Fakt, že relativně úplná otevřenost archivů není automatická, potvrzuje pohled do ostatních zemí bývalého sovětského bloku.⁷³ Do společenské debaty přineslo zpřístupnění svazků bezpečnostních orgánů ČSSR několik nových impulzů. Kromě skandálů známých osobností, využití (zneužití) v rámci politické scény, mediálních výstupů apod. se díky otevřenosti a veřejnosti těchto písemností podařilo objasnit některé zásadní kauzy a u řady z nich posléze i soudně prokázat skutečný stav věcí.⁷⁴ Významnou roli na poli dokumentace zločinů komunismu vykonal Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV), který se rovněž snažil vyšetřit trestné činy jednotlivých osob a předat je prostřednictvím státního zastupitelství soudu k rozsouzení. Jeho předchůdce – Úřad pro dokumentaci a vyšetřování činnosti StB vyřešil 1055 podnětů od fyzických či právnických osob a ve 44 případech vnesli vyšetřovatelé obvinění vůči konkrétním osobám. Vydal rovněž první sborník *Securitas Imperii*.⁷⁵ ÚDV, který je nyní součástí služby kriminální policie a vyšetřování, není omezen časovou limitací své existence, ale od počátku činnosti naráží na hranice vyrovnání s minulostí, a tak vedle uznávaných a hojně citovaných výstupů publikační činnosti na poli dokumentování totality, část vyšetřovací nevyvolává pocit z dostatečného potrestání viníků represí komunistického režimu.⁷⁶

72 Podle zákona č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě (např. ustanovení § 37 odst. 5 a 6) se podařilo uvolnit ke studiu bez velkých omezení většinu archivních fondů vzniklých z činnosti bývalých bezpečnostních složek komunistického režimu a tzv. organizací Národní fronty.

73 ŠIMEČKA, Martin, M. – KOMÁREK, Michal: Archivy jako zbraň. In: *Respekt*, 29. 6. 2009.

74 Za všechny jmenuji případ Vlastislava Chalupy. Srov. MÁLEK, Jiří: JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB. In: *Securitas Imperii*, č. 2. ÚDV, Praha 1995 či zajímavá zjištění o francouzské komunistické straně – BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*. Ladislav Horáček – Paseka, Praha – Litomyšl 2000.

75 ŽÁČEK, Pavel: *Boje o minulost*. Barrister and Principal, Brno 2000, s. 76.

76 Na webových stránkách ÚDV se nachází stav na úseku vyšetřování k 1. 7. 2011. Url: <http://www.policie.cz/clanek/prchled-ripadu-vysetrovany-udv.aspx>.

Ústav pro studium totalitních režimů

Několik let probíhaly intenzivní diskuse a spory na politické scéně, v odborných kruzích i v médiích o tom, zda historická paměť potřebuje svůj úřad (ústav). Aktivní na tomto poli byl především Senát, z něhož vzešel v roce 2005 návrh zákona o Ústavu paměti národa (tisk 185/0). Nešlo o izolovaný počín, ale o zasazení české debaty do mezinárodního kontextu, neboť v drtivé většině zemí střední a východní Evropy existují podobné instituce. Českou republiku „předběhlo“ nejenom Polsko,⁷⁷ ale také Slovensko.⁷⁸ Po poměrně dlouhém projednávání a obsahových změnách⁷⁹ došlo ke schválení zákona č. 181/2007 Sb., o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů. Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a Archiv bezpečnostních složek (ABS) tak mohly zahájit svou činnost. Důvodová zpráva ke schválené normě ji označila za první ucelený legislativní počín v oblasti institucionálního zabezpečení soustředěné péče o paměť národa. Zákon v preambuli deklaroval myšlenku: *Ten, kdo nezná svou minulost, je odsouzen ji opakovat.* Stejně tak se v ní nachází prohlášení Parlamentu ČR, že si je vědom své povinnosti vyrovnat se s následky totalitních a autoritativních režimů 20. století, vyjádření vůle zkoumat a připomínat důsledky činnosti zločinných organizací založených na komunistické a nacistické ideologii. V ustanovení § 2 vymezil zákon zkoumaná období, a to: a) dobu nesvobody od 30. 9. 1938 do 4. 5. 1945 a b) období komunistické totalitní moci od 25. 2. 1948 do 29. 12. 1989, s tím, že k této době patří i *doba tomuto časovému úseku předcházející, v níž probíhaly děje týkající se příprav k totalitnímu uchopení moci Komunistickou stranou Československa.* Ústav jako organizační složka státu (§ 3 odst. 2) dostal za úkol zkoumat a nestranně hodnotit dobu nesvobody a komunistické totalitní moci, zkoumat antidemokratickou a zločinnou činnost orgánů státu, zejména jeho bezpečnostních složek, a zločinnou činnost Komunistické strany Československa, jakož i dalších organizací založených na její ideologii. Kromě dokumentování a zveřejňování nacistických a komunistických zločinů, elektronizace archivních dokumentů a jejich zpřístupňování získal ÚSTR i úkol analyzovat příčiny a způsob likvidace demokratického režimu v období komunistické totalitní moci a dokumentovat účast domácích a zahraničních osob na podpoře komunistického režimu a odporu proti němu (§ 4). ABS získal zákonně oprávnění zpřístupňovat a zveřejňovat dokumenty a archiválie týkající se bezpečnostních složek podle zákona o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti a podle zákona o archivnictví a spisové službě a další úkoly související s dokumentací minulosti (§ 13 cit. zákona). Ustanovení § 18 pak zakotvilo nutnost splňovat podmínky spolehlivosti a bezúhonnosti u vedoucích představitelů ÚSTR a ABS a negativní lustrační osvědčení u ostatních zaměstnanců. Z hlediska vnímání historické paměti a všech souvislostí

77 KAMIŃSKI, Łukasz: *10 let Institutu paměti národa.* In: *Paměť a dějiny*, 2011, č. 2, s. 125, k právní úpravě srov. <http://ipn.gov.pl/o-ipn/ustawa>.

78 Zákon č. 553/2002 Z.z., o zpřístupnění dokumentov o činnosti bezpečnostných složiek štátu 1939–1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa).

79 Chronologie je popsána na [Url: http://www.ustrcr.cz/cs/chronologie-vzniku](http://www.ustrcr.cz/cs/chronologie-vzniku).

Kamil Nedvědický

především doby komunistického režimu se s kritikou setkalo ustanovení § 19, dle něhož je za spolehlivého považován ten, kdo v době od 25. 2. 1948 do 15. 2. 1990 nebyl:

a) členem nebo kandidátem Komunistické strany Československa nebo Komunistické strany Slovenska,

b) absolventem vysokých škol politických, bezpečnostních a vojenských a školení obdobných směrů ve státech, které byly smluvní stranou Varšavské smlouvy,

c) příslušníkem nebo zaměstnancem bezpečnostních složek nebo evidovaným spolupracovníkem bezpečnostních složek s výjimkou základní nebo náhradní vojenské činné služby,

d) příslušníkem nebo spolupracovníkem cizí zpravodajské služby státu, který byl smluvní stranou Varšavské smlouvy.

Obzvláště vyloučení bývalých členů či kandidátů KSČ se jeví jako přísná podmínka s ohledem na skutečnost, že řada elitních a hojně publikujících historiků si prošla zkušeností s členstvím v komunistické straně a i mnoho z předlistopadových disidentů či exulantů historiků se na pozici odpůrců režimu dostalo až po roce 1968, když předtím byli aktivními a přesvědčenými komunisty. Je samozřejmě předmětem diskuse, zda vytvořit takovou bariéru jen s ohledem na jedno selhání, případně posléze mnohokrát napravené, ale jde o teoretický princip, mající zabránit tomu, aby se ve specializované instituci historické paměti aktivně věnovaly bádání o minulosti osoby, u nichž je podezření na „střet zájmů“ kvůli jejich angažmá ve státostraně, která ovládala společnost. Podle mého názoru by se ale toto ustanovení mělo vykládat poměrně extenzivně, s individuálním posuzováním případů konkrétních jedinců. Smysl daného ustanovení je rovněž v tom, provést generační výměnu v dané oblasti s tím, že kritici nezkušenosti mladých historiků a badatelů by měli vzít v úvahu, že dotyční jsou absolventy univerzit a vysokých škol v době po roce 1989, tedy nezatížení otevřenou komunistickou propagandou, s jazykovými schopnostmi a mnohdy i zahraničními zkušenostmi. Navíc odpůrcům takového přístupu příliš nevdá, že se zkoumáním totalitní minulosti v jiných institucích po roce 1989 zabývali nejenom autoři publikující a přednášející již v letech vlády KSČ, ale i bývalí členové této strany či dokonce spolupracovníci StB, jejichž hodnocení nesvobodných období 20. století je bezesporu výrazně ovlivněno jejich životním příběhem. Už průběh projednávání zákona v parlamentních komorách dával tušit, že se ÚSTR stane předmětem politického střetu. Kromě komunistů, hájících stále období vlády své předchůdkyně KSČ, se do přijímání normy promítl boj mezi koalicí a opozicí a rovněž skutečnost, že Senát, jenž měl mít podle návrhu kreační pravomoc nad Radou ÚSTR, byl v té době ovládán „pravíci“, s dominantním vlivem ODS.⁸⁰ Bylo zřejmé, že stejně jako u zákona č. 198/1993 Sb. dostane příležitost prozkoumat ústavnost schváleného zákona Ústavní soud. Skupina poslanců navrhla zrušení zákona č. 181/2007 Sb., případně jeho některých ustanovení. Ve zřízení ÚSTR a ABS spatřovali postátnění historického bádání a nebezpečí, že výsledky takového výzkumu budou považovány za oficiální. Stejně tak

80 Pro ilustraci viz Stenoprotokol ze 13. schůze PS PČR, 2006–2010, část 126, dne 16. 3. 2007. Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/013schuz/s013126.htm>. Dále pak Stenozáznam ze 3. dne schůze Senátu PČR, dne 8. 6. 2007, www.senat.cz.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

kritizovali použitou terminologii, kterou pokládali za ideologickou („totalitní“, „nacistické a komunistické zločiny“). Odmítali podmínku spolehlivosti, již považovali za odporující mezinárodním závazkům ČR. Předložili i další právní námitky proti zákonu a z něj vyplývajícím omezením. Nálezem sp. zn. Pl. ÚS 25/07 ze dne 13. 3. 2008 (ve Sbírce zákonů vyhlášeno pod č. 160/2008) ÚS zrušil pouze část ustanovení § 7 odst. 9 zákona a v ostatním návrh zamítl. Došlo k tomu ale nejtěsnějším možným rozdílem (8:7 soudcům). ÚS považoval za protiústavní toliko část ustanovení § 7 odst. 9 cit. zákona, která umožňovala odvolání člena Rady Senátu, nevykonává-li tento člen řádně svou funkci. Vypuštěním slov „řádně nebo“ ÚS učinil uvedeně ustanovení ústavně konformním. K otázce historické paměti se většina pléna ÚS vyjádřila jednoznačně. Samotné zřízení Ústavu nemá dle ÚS ústavněprávní rozměr. Stát má legitimní právo takovou instituci zřídit. Námitka týkající se svobody bádání, omezené podle navrhovatelů tímto zákonem, je podle ÚS nedůvodná, protože smyslem zákona není omezit vědecké bádání o zkoumaných obdobích, ale těmito problémy se zabývat, a to za dodržení zákonem stanovené podmínky nestrannosti. Jelikož je vědecké bádání pojmově spojeno s kategorií svobody (čl. 15 odst. 2 Listiny), jsou všechny zákonem zřizované vědecké instituce budovány na principu autonomie, samostatnosti a oddělenosti od státní moci. ÚS hodnotil i ústavnost podmínky spolehlivosti dle § 19 odst. 1, kde judikoval, že sounáležitost osob uvedených v citovaném ustanovení, s totalitním režimem a institucemi v zákoně vyjmenovanými, je stále relevantní okolností, jež může zpochybnit politickou loajalitu a poškodit důvěryhodnost institucí, jakými jsou ÚSTR a ABS. Legitimní je i podmínka nestrannosti pro členství v Radě, neboť jde o snahu dosáhnout maximální nezávislosti jí ovlivňované instituce, jejímž posláním je podle preambule zákona ochrana demokracie. K možnému zneužití ÚSTR v rámci politického boje ÚS uvedl: *Obavy navrhovatelů v tomto směru jsou ve své podstatě vyjádřením jejich nedůvěry k demokracii, ačkoliv jako poslanci se na její tváři i uplatňování výraznou měrou podílejí. Je tedy na nich, aby případným pokusům o zneužití Ústavu zabránili.* Rozhodnutí o zřízení ÚSTR a ABS pokládá ÚS za legitimní politické rozhodnutí, přijaté legitimní většinou parlamentu, přičemž Ústavní soud není třetí komorou parlamentu, aby do tohoto procesu vstupoval. Přes těsnou většinu, která je při posuzování politicky kontroverzních právních norem častá,⁸¹ se jedná o potvrzení ústavnosti existence ÚSTR a ABS, a to navzdory poměrně silným výhradám menšiny ÚS v odlišných stanoviscích, týkajících se vyloučení bývalých členů KSČ z přístupu k určitým funkcím ve zmíněných institucích či vlivu výlučně politického orgánu – Senátu – na personální složení a působení obou vědeckých institucí nebo samotného faktu hodnocení minulosti zákonem. Soudce Jan Musil ve svém disentu dokonce neváhal vyjádřit své přesvědčení, že: *Ústav pro studium totalitních režimů, tak, jak byl zákonem koncipován, vznikl vysloveně na politickou objednávku a své proklamované vědecké poslání pouze*

81 Srov. např. nález ÚS sp. zn. Pl. ÚS 1/08-1 ze dne 20. 5. 2008, řešící problematiku regulačních poplatků ve zdravotnictví či z jiného právního systému rozhodnutí Nejvyššího soudu USA (poměrem 5:4) ve věci tzv. Obamovy zdravotní reformy – National Federation of Independent Business v. Sibelius, Secretary of Health and Human Services, et al. Dostupné na <http://www.supremecourt.gov/opinion-s/11pdf/11-39> [...].

Kamil Nedvědický

*předstírá – ve skutečnosti jeho činnost neskytá žádné záruky objektivního vědeckého poznání.*⁸² S tímto negativním postojem souzněl velký počet odpůrců vzniku a existence ÚSTR a ABS, kterým musely obě instituce dokazovat, že jim jde o komplexní poznání totality, konkrétního fungování totalitního systému a znalost vnitřních chodů totalitních režimů.⁸³ Přes mnohé vnitřní problémy a medializované kauzy je zřejmé, že se za pět let existence ÚSTR i ABS podařila řada věcí ve směru udržování historické paměti. Vydávání vědeckých monografií, sborníků, odborných časopisů, pořádání konferencí a seminářů či pedagogické působení, dále pak digitalizace a zveřejňování zásadních dokumentů z dob minulých, otevírání nových, nezpracovaných témat (např. protikomunistický odboj), umožňování kritického střetu badatelů s různými názory, to všechno jsou přínosy zmíněných institucí v oblasti zkoumání minulosti a objasňování událostí ovlivňujících dosud realitu v ČR. Běh času taktéž zajímavým způsobem zvrátil jednu z kategorických námitek vůči ÚSTR. Jak Pavel Rychetský ve svém odlišném stanovisku k nálezu sp. zn. Pl. ÚS 25/07, tak i tehdejší poslanec Zdeněk Jičínský, který byl jakýmsi mluvčím odpůrců zákona č. 181/2007 Sb., odmítali pojetí ústavu, jež je *pod politickou patronací Senátu*.⁸⁴ Výsledky senátních voleb ale způsobily situaci, kdy se ze Senátu s převahou členů ODS stala parlamentní komora s ústavní většinou hlásící se k „levici“ a samotná ČSSD disponuje pohodlnou nadpoloviční většinou. Má tedy v rukou pravomoc jmenovat členy Rady ÚSTR a další nástroje ovlivnění činnosti zkoumaných institucí (např. schvalování výročních zpráv). Na ČSSD nyní leží odpovědnost za to, zda budou ÚSTR a ABS skutečně nezávislými a nestrannými strukturami s badatelským posláním, zabývajícími se nezdokumentovanými či nejasnými místy historie a udržujícími historickou paměť v obecném společenském povědomí.

„Třetí odboj“

Jednou z velmi diskutovaných a stále se vracejících otázek je problematika aktivního odporu proti komunistickému režimu, pro niž se vžil název „třetí odboj“. Myšlenka právní úpravy postavení aktivních odpůrců totalitního komunistického režimu se zrodila opět v Senátu, kde se uskutečnil na jeho podporu v roce 2007 seminář, na němž zpochybňovanou existenci podložili účastníci semináře jasnými a věrohodnými podklady.⁸⁵ Motivaci předkladatelů návrhu zákona vyložil místopředseda Senátu Jiří Liška, který upozornil na dosavadní přístup k totalitnímu režimu, který vycházel z vnímání viníků a obětí a opomíjel ty jedince, již se režimu postavili aktivně, s cílem

82 Komentář k nálezu i odlišným stanoviskům lze najít ve WINTR, Jan: Ústav pro studium totalitních režimů před Ústavním soudem. Bude stát dobrým historikem? In: *Jurisprudence*, 2008, č. 4, s. 37 a násl., případně v KÚHN, Zdeněk: *Kauza ústavnosti zákona o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek před Ústavním soudem*. [Url: http://jinepravo.blogspot.com/2008/03/kauza-stavnosti-zkona-o-stavu-pro.html](http://jinepravo.blogspot.com/2008/03/kauza-stavnosti-zkona-o-stavu-pro.html), ze dne 26. 3. 2008.

83 ŽÁČEK, Pavel: *Boje o minulost*, s. 126.

84 Projev poslance Zdeňka Jičínského. Stenoprotokol z 13. schůze PS PČR 2006–2010, ze dne 16. 3. 2007. [Url: http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/013schuz/s013136.htm](http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/013schuz/s013136.htm).

85 Viz Návrh zákona o třetím – protikomunistickém – odboji. In: *Paměť a dějiny* 2008, č. 1, s. 191 nn – 197.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

obnovit svobodu a demokracii a svrhnout nelegitimní moc nebo jí aspoň uškodit.⁸⁶ Inspirací byl slovenský příklad. Zákonem č. 219/2006 Z. z., o protikomunistickom odboji, byli na Slovensku oceněni jedinci, kteří v době od 6. 10. 1944 do 17. 11. 1989 projeví aktivní odpor proti komunistickému režimu (§ 2 odst. 2). Kromě řízení před vznikem Ústavu paměti národa a jednotlivých konkretizací oceňované činnosti či výjimek z aplikace zákona zaujme deklarace slovenského zákonodárce, obsažená v ustanovení § 3 cit. zákona a vymezující širší souvislosti dobových událostí, podle níž byl protikomunistický odboj součástí studené války ve světě a jeho účastníci byli aktivní bojovníci za svobodu a demokracii. Smyslem české právní úpravy měla být podle důvodové zprávy snaha ocenit osobní nasazení řady lidí v boji za obnovu svobody a demokracie, spočívající v tom, že se totalitě a bezpráví otevřeně postavili a riskovali tak život nebo mnohaletý žalář – tuto formu nazval návrh zákona odbojem a vytvořil ještě druhou formu – odpor spočívající ve statečném postoji vůči totalitní moci, který byl ale spojen s menším rizikem. Za cíl zákonného zakotvení třetího odboje je určeno morální ocenění statečnosti těch, kdo bojovali za vlast a hodnoty svobody a demokracie, identifikace konkrétních hrdinů doby nesvobody a ocenění jejich činů. K diskusi o tom, jestli se dá vůbec hovořit o odboji v pravém smyslu slova a k rozlišení skutečných odbojářů, osob vyprovokovaných k činnosti StB a obětí režimu, které se totalitní vládě nestavěly na odpor, a přesto byly likvidovány, existují v současné době poměrně rozsáhlé odborné publikace.⁸⁷ Návrh zákona se stal znovu, stejně jako v případě zákona „o ÚSTR“, předmětem politických přestřelek a nástrojem použitelným v rámci střetu vlády a opozice. Dokonce Senát po změně politického složení vzal poprvé zpět vlastní návrh zákona o účastnících protikomunistického odboje s odůvodněním, že se jedná o sporný návrh, který není v souladu s hodnotami právního státu a historické pravdy, a *žádný zákon nemůže určit, co je odboj nebo odpor, co byla krutá perzekuce, či co provokace vyvolaná Státní bezpečností*.⁸⁸ Zmiňovány byly i odmítavé reakce některých historiků ke koncepci zákona o „třetím odboji“ a protesty zněly dlouhodobě i z řad prominentních disidentů z doby normalizace.⁸⁹ Ať už se jednalo o jednoznačná tvrzení o samotné neexistenci protikomunistického odboje či kritiku některých ustanovení návrhu, opětovně docházelo k vypjatým sporům o vnímání minulosti a potvrzení

86 Tamtéž, s. 192.

87 Upozorňují na následující: BURSÍK, Tomáš: Diskuse nad třetím odbojem. In: *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a ve střední Evropě*. Sborník k mezinárodní konferenci. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2010, s. 17–27; VEBER, Václav: Třetí odboj jako téma současného dějepiscectví. In: VEBER, Václav – BUREŠ, Jan a kolektiv: *Třetí odboj. Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. Aleš Čeněk – ÚSTR – MUP, Plzeň 2010, s. 17–20. TICHÝ, Martin: Několik poznámek o motivaci k třetímu odboji – výchozí podmínky, tradice a společenská východiska. In: *Třetí odboj*, s. 167–180; STEHLÍK, Eduard: Charakteristika a hlavní směry třetího odboje. Vystoupení na semináři Třetí – protikomunistický – odboj. In: *Paměť a dějiny*, 2008, č. 1, s. 191–194. Právnímu zkoumání fenoménu se věnují: HULÍK, Milan: *Právní pohled na násilný odpor v 50. letech*. Referát pronesený 10. 12. 2005 v Bratislavě na konferenci Úloha represie a politického násilí v komunizme. Dostupné na url: http://www.svedomi.cz/dokdoby/hum_pravni_pohled_na_3_odboj.htm. NEDVĚDICKÝ, Kamil: Právní pohled na III. odboj. In: *Securitas Imperii*, 2010, č. 16, s. 30–50.

88 Stenozáznam z 2. dne 2. schůze Senátu PČR, dne 9. 12. 2010, vystoupení senátora Jiřího Dienstbiera, dostupné na <http://www.senat.cz>.

89 UHL, Petr: Měřítkem odporu proti bývalému režimu nesmí být násilí. *Právo*, 22. 2. 2008.

Kamil Nedvědický

či zprětrhání vazeb s totalitním komunistickým režimem. Z tohoto pohledu je ve výsledku potěšitelné, že nakonec byl zákon schválen napříč politickým spektrem, zastoupeným v Poslanecké sněmovně a Senátu, s automatickou výjimkou komunistů, obhajujících systém vlády své předchůdkyně a odmítajících jakoukoliv zákonnou úpravu postavení odpůrců totalitní vlády KSČ.⁹⁰ Zákon č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, obsahuje ve své preambuli vyjádření úcty a vděčnosti aktivním obráncům hodnoty svobody a demokracie. Vyslovil lítost nad oběťmi komunistického režimu a odkázal na to, že vychází ze zásad zákona č. 198/1993 Sb. V ustanovení § 2 odst. 1 je vymezení doby nesvobody jako úseku československých dějin od 25. 2. 1948 do 17. 11. 1989. Co rozumět pojmy „odboj“ a „odpor“, definuje ustanovení § 2 odst. 2 a formy odboje a odporu ustanovení § 3. Za důležité je v tomto ohledu nutno označit, že zákon v § 3 odst. 1 jasně označuje za odboj a odpor ozbrojený nebo jiný srovnatelný boj vedený proti komunistickému režimu v Československu. Specifikace je obsažena v ustanovení § 3 odst. 2 až 5 cit. zákona, přičemž je otázkou, zda se jedná o taxativní výčet či nikoliv. Významné z hlediska historické paměti je i zahrnutí československého exilu (§ 3 odst. 2 písm. c) a faktické prolomení hranice 25. 2. 1948, které je upraveno v ustanovení § 3 odst. 5: *Za odboj a odpor proti komunismu se považuje též činnost významem srovnatelná s formami odboje a odporu proti komunismu uvedenými v předchozích odstavcích vykonávaná před dobou nesvobody, pokud jejím cílem bylo zabránit nastolení komunistického režimu a zachování svobody a demokracie v Československu, pokud tohoto cíle nebylo možno dosáhnout jinak, a byla spojena s obdobným rizikem.* V § 4 jsou zakotveny překážky přiznání účastníka odboje a odporu proti komunismu, vylučující spolupachatele zločinů totalitního režimu, spolutvůrce a udržovatele (s výjimkou v ustanovení § 4 odst. 3), ty osoby, jež se dopustily při odboji zavrženíhodného jednání, jemuž se šlo vyhnout, a jedince, kteří byli vedeni pohnutkou nastolit režim, který by pošlapával hodnoty svobody a demokracie obdobně jako komunistický režim. Tato úprava by měla zabránit ocenění např. kolaborantů s nacismem či jiným nedemokratickým systémem. Znění § 5 poskytuje účastníku odboje a odporu proti komunismu postavení válečného veterána podle zákona o válečných veteránech, což je vysoce závažná úprava z hlediska reflektování období komunistického režimu. Takové postavení je přiznáno pouze občanům ČR, kteří uskutečňovali odboj a odpor proti komunismu formou uvedenou v ustanovení § 3 odst. 1. Ustanovení § 6 odst. 7 vyvolalo protesty i ze strany představitelů organizace politických vězňů (KPV)⁹¹ obávajících se, že o jednorázový finanční příspěvek budou žádat i neoprávněné osoby. Navrhovali proto vypuštění úpravy tohoto peněžního plnění. V ustanovení § 7 se nachází zakotvení Etické komise České republiky pro ocenění účastníků odboje a odporu proti komunismu jako odvolacího orgánu. V § 8 je myšleno na důchody účastníků odboje a odporu proti komunismu a znění § 11 cit. zákona řeší problematiku tzv. zbytkových trestů, když umožňuje do pěti let ode dne nabytí účinnosti zákona obrátit se na soud, aby na návrh zrušil trest uložený za trestný čin, na který se nevztahuje

90 Srov. vystoupení senátora Václava Homolky na schůzi Senátu – viz pozn. č. 88.

91 Srov. návrh představitelů KPV předložený poslancem ČSSD Petrem Hulínským. Url: <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/019schuz/s019132.htm>.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

rehabilitace podle zákona č. 119/1990 Sb. anebo rehabilitace podle ustanovení § 6 zákona č. 198/1993 Sb., prokáže-li se během řízení, že *jednání odsouzeného bylo vedeno úmyslem oslabit či narušit nebo jinak poškodit komunistickou totalitní moc v Československu anebo k tomu vytvořit prostředky*. Zákon nabyl účinnosti symbolicky dne 17. 11. 2011 a do dne 18. 2. 2013 došlo k vydání 275 osvědčení účastníka odboje a odporu proti komunismu.⁹² Zákon tedy přinesl legislativní zakotvení aktivního odboje a odporu proti komunistickému režimu (či slovy zákonodárce „proti komunismu“) a bez ohledu na některé aplikační nástrahy⁹³ či vzhledem k věku dotčených osob pomalé vyřizování žádostí, se dá říci, že má výrazný dopad na společenský diskurz o otázce historické paměti. Objevují se i zpracování konkrétních příběhů účastníků třetího odboje, a to jak ve sbornících,⁹⁴ tak i v monografiích.⁹⁵ Z judikatury vztahující se k odboji proti komunistické vládě je stále inspirativní nálezk ÚS sp. zn. II. ÚS 243/05 ze dne 8. 3. 2006, v němž ÚS označil konkrétního stěžovatele za účastníka aktivního odporu proti komunistickému totalitnímu systému a činy, za které byl v době před rokem 1989 odsouzen a které následně podle justice nepodléhaly rehabilitaci, lze podle názoru ÚS považovat za související s jeho odporem a činností zaměřenou proti komunistickému režimu, z čehož musejí být vyvozeny důsledky v naplnění smyslu zákona o soudní rehabilitaci.

Mezinárodní souvislosti

Zkoumání historické paměti a její odraz v právních aktech není jen českým specifíkem. V dalších zemích probíhají rovněž intenzivní debaty a přijímají se právní normy vztahující se k minulosti. Rovněž na mezinárodní či nadnárodní bázi dochází k právní reflexi dějin. Co se týče jiných států bývalého sovětského bloku, komparace s nimi by vyžadovala samostatnou studii, vymykající se rozsahu tohoto textu. Budu se tedy držet pouze právních aktů mezinárodního a nadnárodního (EU) charakteru. Na půdě Rady Evropy vznikla v roce 1996 již citovaná Rezoluce Parlamentního shromáždění č. 1096 o opatřeních k překonání dědictví někdejších komunistických totalitních systémů. Jednalo se o jakýsi návod, jak demontovat totalitní komunistický systém a přejít od něj k demokracii. V rezoluci č. 1481 ze dne 25. 1. 2006⁹⁶ Parlamentní shromáždění Rady Evropy deklarovalo minulé zločiny, páchané ve jménu komunistické ideologie, a konstatovalo, že se jedná o skutečnosti, které nemohou být řešeny pouze na národní úrovni, ale nezbytná je i ingerence mezinárodního společenství.

92 Úřl: <http://www.mocr.army.cz/scripts/detail.php?pgid=331>.

93 ŽÁČEK, Pavel: Aplikace zákona o III. odboji. In: *Paměť a dějiny*, 2011, č. 3, s. 115–118.

94 Kromě již zmíněných (pozn. č. 87) na mezinárodní úrovni např. *Protikomunistický odboj v střední a východní Evropě* (sestavil Peter Jašek). Ústav paměti národa, Bratislava, 2012.

95 TICHÝ, Martin: *Říkali mu dědek. Příběh protikomunistické skupiny Bayer a spol.* Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2011. BÁRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS, Jan: *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2012. NAVARA, Luděk KASÁČEK, Miroslav: *Příběhy třetího odboje*. Host, Brno, 2010. Tyto publikace rovněž zabraňují nepřipustnému zúžování třetího odboje na atypický případ skupiny bratří Mašínů, jenž se obzvláště v mediální oblasti stal předmětem vzrušených diskusí.

96 *Potřeba mezinárodního odsouzení zločinů totalitních komunistických režimů*.

Kamil Nedvědický

Obsahem rezoluce je jasné odsouzení masivního porušování lidských práv komunistickými režimy, vyslovení účasti, pochopení a uznání obětem a výzva současným komunistickým a postkomunistickým stranám, aby se distancovaly od zločinů komunistických režimů a aby je jednoznačně odsoudily. Stejně tak Evropská unie byla a je konfrontována s faktem, že řada členských států má zkušenosti s oběma totalitními režimy 20. století. Evropský parlament (EP) se usnesením ze dne 2. 4. 2009 O svědomí Evropy a totalitě přihlásil ke své odpovědnosti vůči udržování historické paměti, a to nejenom vůči již mnohokrát odsouzenému a účinně potíranému nacismu, ale také vzhledem ke komunismu a dalším nedemokratickým ideologiím, ovládajícím ve 20. století významnou část evropského prostoru. Za nutný předpoklad sjednocení Evropy označil EP jednotný pohled na historii, uznání nacismu, stalinismu, fašistických a komunistických režimů za společné dědictví a vedení otevřené a důkladné diskuse o jejich zločinech. EP zdůraznil význam uchování vzpomínek v živé paměti a odsoudil všechny druhy totalitní vlády, bez ohledu na ideologii. V důsledku legislativní činnosti v mezinárodní sféře vzniklo několik institucí, jejichž účelem je udržování historické paměti. Jednou z nich je Platforma evropské paměti a svědomí, založená v Praze.⁹⁷ Několik států založilo taktéž Evropskou síť Paměť a solidarita.⁹⁸ Konečně celoevropský dopad měla i Pražská deklarace přijatá dne 3. 6. 2008 na závěr konference Svědomí Evropy a komunismus. V rámci EU se stále řeší otázky vyrovnání s nedemokratickou minulostí a uchování historické paměti, příkladem může být Zpráva Komise Parlamentu a Radě.⁹⁹ Konkrétní případy, kdy jsou rozpoznatelné dopady dějinných událostí, představuje judikatura mezinárodních soudů. Zmíním zde několik rozhodnutí ESLP, v nichž se zrcadlí problémy spjaté s historickou pamětí, vztahující se k době 20. století. V rozhodnutí č. 33071/96 ze dne 13. 12. 2000 (Malhous proti České republice) ESLP zdůraznil své sebeomezení z hlediska zkoumání aktů aplikovaných před datem, kdy Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod vstoupila pro ČR v platnost. ESLP tak dal jasně najevo, že není *ratione temporis* příslušný pro posouzení okolností vyvlastnění nebo trvalých účinků, které má až do dnešního dne. Na stejném právním názoru ESLP setrval i v rozsudku č. 42527/98 ze dne 12. 7. 2001 (Kníže Hans-Adam II. Liechtenstein proti Německu), když se odmítl zabývat konfiskací majetku uvedeného rodu v Československu po druhé světové válce. ESLP odmítl zásah do restitučních pravidel v ČR, přes odlišný názor Výboru OSN pro lidská práva (ze 73. zasedání, dne 2. 11. 2001 k oznámení č. 747/1997, v němž je podmínka českého státního občanství při restituci majetku, konfiskovaného předtím státními orgány, označena za svévolnou a diskriminační), i v rozhodnutí č. 40057/98 ze dne 4. 3. 2003 (Des Fours Walderode proti České republice). Rozhodnutí ESLP č. 17120/04 ze dne 13. 12. 2005 (Josef Bergauer a další proti České republice) obsahuje konstatování: *Vzhledem k absenci jakéhokoliv obecného závazku navrátit majetek, který byl konfiskován před ratifikací Úmluvy... nelze dovést, že Česká republika je povinna v souladu s Úmluvou*

97 Url: <http://www.ustrcr.cz/cs/platforma-evropske-pameti-a-svedomi-zalozena-v-praze>.

98 Url: <http://www.euroskop.cz/38/9805/clanek/historici-ve-stredni-evrope-dohodli-spolupraci>.

99 Report from the Commission to the European parliament and to the Council, ze dne 22. 12. 2010, COM 2010) 783 final: The memory of the crimes committed by the totalitarian regimes in Europe.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

navrátit majetek konfiskovaný původním vlastníkům na základě dekretů prezidenta republiky. Skutečnost, že vnímání oprávněnosti majetkových nároků nepřísluší politikům, kteří se musejí vyvarovat mimo legislativní snahy o zasahování do rozsahu restitucí, výslovně potvrdil ESLP v rozhodnutí č. 42856/06 ze dne 9. 2. 2012 (Kinský proti České republice). Za nepřijatelné zde ESLP označil nižší standardy záruk podle čl. 6 Úmluvy, pokud by byly uplatňovány jen proto, že se jedná o restituce nebo nároky na majetek vysoké hodnoty. Posledním rozsudkem ESLP, který na tomto místě zmíním, je rozhodnutí č. 33629/06 ze dne 8. 7. 2008 (Vajnai proti Maďarsku), z něhož je jasné patrné, že přes verbální deklarace o analogickém vnímání zločinnosti nacismu a komunismu je hodnocení komunistického učení stále ještě vnímáno poněkud odlišně. Zatímco zákaz propagace nacistických symbolů je jednoznačně dodržován a trestněprávně vymáhán (viz v ČR náleží ÚS sp. zn. IV. ÚS 2011/10 ze dne 28. 11. 2011),¹⁰⁰ v případě komunistické rudé hvězdy judikoval ESLP rozpor trestněprávního postihu nošení tohoto symbolu se svobodou projevu. V této souvislosti se reflektování komunistické ideologie nedá srovnat s plně odsuzujícím přístupem k nacismu. Že se jedná i o problém na národní úrovni ČR, dosvědčují rozdílné přístupy soudních instancí k rozpouštění politických organizací podezřelých z extremismu. Zatímco v případě náznaku propojení s neonacistickými strukturami je dán důvod k zrušení politické strany (rozsudek Nejvyššího správního soudu (NSS) č. j. Pst 1/2009-348 ze dne 17. 2. 2010, kauza „Dělnická strana“), u otevřené propagace komunistických myšlenek včetně používání totožné symboliky a schvalování praktik bývalých režimů sovětského bloku není shledáván dostatečný prostor pro to, aby dotčeným subjektům byla znemožněna činnost (rozsudek NSS č. j. 7 As 29/2008-104 ze dne 28. 8. 2009, kauza „Komunistický svaz mládeže“). Podobně i posuzování ústavnosti existence politické strany hlásící se ke komunistickému světonázoru narazilo na odmítavé odborné posudky.¹⁰¹ Důvody rozlišování obou zločinných režimů jsou jasně viditelné¹⁰² a mají svou globální i českou dimenzi.¹⁰³ Z hlediska historické paměti lze ale uzavřít tezi obsaženou v usnesení Evropského parlamentu o svědomí Evropy a totalitě, totiž, že z pohledu obětí není důležité, *který z režimů je připravil o svobodu nebo je z jakýchkoli důvodů mučil a zabíjel*. Právě takové ryze logické posuzování pak může vést k tomu, aby v rámci historické paměti nebyly činěny neodůvodněné rozdíly mezi oběťmi i odpůrci obou dominantních nedemokratických systémů 20. století a došlo ke zřetelnému vyrovnání s komunistickou minulostí.¹⁰⁴

100 V tomto nálezu je uvedeno, že nošení vizuálních symbolů evokujících nacistické Německo lze oprávněně postihovat prostředky trestního práva.

101 Dostupné na <http://www.mvcr.cz/clanek/expertni-posudky-tykajici-se-moznosti-podani-navrhu-na-pozastaveni-cinnosti-kscm>.

102 Popisuje je např. HERCZEG, Jiří: K trestnímu postihu levicového extremismu. In: *Právní fórum*, X2005, č. 5, s. 181 a násl.

103 Světový pohled přibližují ROZTOČIL, Aleš - EIDOVÁ, Lina - VÍTKOVÁ, Jana: Komparace právní úpravy postihování nedemokratických politických stran ve vybraných zemích. In: *Jurisprudence*, 2009, č. 7, s. 43 a násl. Národní situace v ČR je zase výrazně ovlivněna reálnou politikou a silným postavením politické strany, která se nejenom svým názvem hlásí ke komunistické věrouce.

104 Srov. PLOCEK, Josef: Proč jsme se nevypořádali s komunistickou minulostí? In: *Střední Evropa*, 2001, č. 109, s. 56 a násl.

Závěr

Otázka historické paměti je stále se vyvíjejícím fenoménem a je možno ji vnímat řadou možných pohledů. Účelem této studie měl být stručný popis toho, jak se historická paměť projevuje v normativní podobě v právním řádu. Do této oblasti patří široká škála témat, jejichž podrobnější popsání by si vyžádalo těžko kvantifikovatelný, ale nepochybně masivní rozsah. Závěrem proto jen stručně uvedu několik dalších oblastí, v nichž se posuzování historické paměti také odráží, a neopomenu ani vysoce aktuální souvislosti zkoumaného problému.

Samostatnou kapitolu by si zasloužila otázka finančních kompenzací osobám postiženým totalitními režimy 20. století. I řešení náhrady škody, ať již majetkové, či nemateriální, je totiž propojeno s „vypořádáním se s minulostí“.¹⁰⁵

Posuzování minulých skutečností v současné době a jejich relevance jsou součástí nálezu ÚS sp. zn. I. ÚS 517/10 ze dne 15. 11. 2010. Ústavní soud se zde zabýval tématem, zda je členství soudce v totalitní státostraně KSČ před listopadem 1989 v dnešní době okolností hodnou pozornosti a jestli jde o skutečnost, která může mít vliv na aplikaci práva. ÚS judikoval, že základní právo na informace má v tomto případě přednost před právem na ochranu soukromí. Podle ÚS může členství soudce v KSČ ke dni 17. 11. 1989 vydávat v jisté nebezpečí pověst soudcovy nestrannosti či nezávislosti, i když jen případ od případu. Hodnotový systém členů KSČ byl často odlišný od hodnotového systému moderního demokratického právního státu, z povahy věci stále může ovlivňovat rozhodnutí soudců – někdejších členů KSČ. Možná souvislost mezi členstvím v KSČ a způsobem rozhodování soudců obecných soudů je úkolem občanské společnosti, *neboť jde o součást širší otázky vypořádání se s minulostí*. ÚS konstatoval diskriminaci nečlenů KSČ v době totalitního režimu, a tudíž nevyhnutelnou pozornost vůči členům KSČ v dnešní době. Soud vyložil, že poskytnutí údaje o členství soudce v předlistopadové komunistické straně má vztah nejenom k minulosti, ale může umožnit v budoucnu *včas rozpoznat znaky totalitního režimu a v rámci ochrany demokracie bránit jeho recidivě*. Jde o odstraňování bariér kladených navzdory úsilí o pravdivé poznání a poučení se z minulosti. ÚS taktéž popsal význam znalosti o tom, kdo byl členem státostrany, z pohledu vyrovnání se s minulostí, a to i vzhledem ke zkušenostem Německa, Rakouska a ostatně i postkomunistických států. ÚS zmínil nově se objevující diskurz o minulých dobách, který souvisí i s *počínající generační výměnou, kdy nová generace, v zásadě nezatížená totalitní minulostí, si klade legitimní otázky ohledně totalitní minulosti spoluobčanů, včetně členství soudců v KSČ*.

Odras historické paměti lze spatřit i v novém trestním zákoně (č. 40/2009 Sb., trestní zákoník), především v ustanovení § 400, kde je pod pojem „genocidium“ podřazeno páčání tohoto zločinu na „třídní nebo jiné podobné skupině lidí“, což je podle důvodové zprávy rozšíření ochrany, které je podmíněné historickou zkušeností z dob totalitního režimu v České republice. Ustanovení § 405 cit. zákona pak zakotvilo

105 K nahrazování sociálních křivd komunistického režimu či jeho mimoprávních diskriminačních postupů viz NEDVĚDICKÝ, Kamil: Právní a mimoprávní postih účastníků protikomunistického odboje v ČSR. In: *Protikomunistický odboj v střední a východní Evropě*, s. 520–524.

Právní řád po roce 1989 a historická paměť

trestnost popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidia, kdy se postihu vystavuje ten, kdo veřejně popírá, zpochybňuje, schvaluje nebo se snaží ospravedlnit nacistické, komunistické nebo jiné genocidium nebo jiné zločiny nacistů a komunistů proti lidskosti. Rovněž na tomto místě je zřetelné, jaký vliv má historická paměť na platné právo.

V roce 2012 přijali zákonodárci další deklaratorní zákon, a to zákon č. 94/2012 Sb., o zásluhách Václava Havla, v jehož § 1 uvedli větu: *Václav Havel se zasloužil o svobodu a demokracii*. Cílem normy mělo být legislativní potvrzení předlistopadového i polistopadového významu Václava Havla pro nastolení svobody a demokracie v ČR. Bez ohledu na spornost podobných ryze deklaratorních norem jsou součástí právní reflexe dějin.

Z hlediska historické paměti má své dopady kontroverze vyvolávající a spory zakládající zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů (zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi), jež v sobě kombinuje hodnocení minulosti, vnímání historické spravedlnosti a nápravy křivd totalitního režimu, s otázkou řešení zablokovaného majetku (§ 29 zákona č. 229/1991 Sb.) a navíc provádí odstavění církví a náboženských společností od státu. Slovy preambule má zákon usilovat o zmírnění některých majetkových křivd spáchaných komunistickým režimem v období let 1948–1989 a vypořádání majetkových vztahů mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi má být obnovením majetkové základny církví a náboženských společností jako předpokladu plné náboženské svobody. Problémy se zákonem spojené jsou doprovázeny tím, že podle judikatury ÚS je úprava církevních restitucí nutná, neboť církevním subjektům svědčí legitimní očekávání.¹⁰⁶

Historická paměť je celosvětovým tématem, a to jak v oblasti konkrétních událostí vlastních dějin,¹⁰⁷ tak i jiných národů a států.¹⁰⁸ ČR je zemí, kde jsou některé události minulosti reflektovány s naléhavostí až nepochopitelnou. Týká se to nejen 20. století, ale také středověku, kde v pohledu mnohých přezívají rezidua účinné komunistické propagandy. Obzvláště doba po roce 1945 je ale stále současnou a vysoce aktuální. Důkazem toho je kampaň před druhým kolem historicky první přímé volby prezidenta ČR. Bez ohledu na politickou, ekonomickou či sociální krizi, potíže při sjednocování Evropy a řadu témat ryze dnešních, nejdůležitější otázkou, řešenou s velkým emočním zápalem, se stal pohled na problémy spjaté s historickou pamětí. Obzvláště tzv. Benešovy dekrety a vyhnání Němců z Československa po roce 1945 se probíraly jako nejzásadnější náplň debat prezidentských kandidátů.¹⁰⁹ Je zřejmé,

106 Srov. JÄGER, Petr: Příslib zákonodárce přijmout restituční zákon v judikatuře Ústavního soudu. In: *Jurisprudence* 2010, č. 2, s. 3–10.

107 Např. vztah mezi Polskem a Ruskem je stále ovlivňován masakrem v Katyni. <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/108278-duma-uznala-vinu-stalinskeho-rezimu-za-katyn/>. Či <http://www.ceskenoviny.cz/svet/zpravy/strasbursky-tribunal-odsoudil-rusko-za-katynsky-masakr/782633>.

108 Zde je typickým příkladem zákon o popírání genocidy, přijatý ve Francii a vnímaný jako norma týkající se tzv. arménské genocidy v Turecku – <http://zpravy.idnes.cz/francouzsky-ustavni-soud-oznaci-l-zakon-o-popirani-genocidy-za-protipravni-1wi>.

109 Viz <http://www.novinky.cz/domaci/290783-prezidentska-kampan-se-zvrhla-v-hadku-o-dekrety.html>.

Kamil Nedvědický

že tato problematika bude i nadále rezonovat ve společenském diskurzu, a je potřebné se jí zabývat.¹¹⁰ Nelze než uvítat vyváženost v projevech o dané problematice, kde za příklad může posloužit projev premiéra Petra Nečase v bavorském zemském sněmu, v němž oslovil i bývalé spoluobčany z řad „sudetských Němců“ a zdůraznil neopomenutelnost nacistických zločinů a ocenil opakované omluvy ze strany Německa a Němců za násilí páchané na Čechách, dokázal ale zmínit i lítost nad poválečným vyháněním a nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa.¹¹¹ Ke komunistické minulosti se česká společnost rovněž neustále obrací a zde historická paměť sehrává zásadní roli a je nutno z ní vycházet. Jak se v nedávné době ukázalo při projednávání návrhu na uzákonění nového významného dne („den památky Jana Palacha“, sněmovní tisk č. 873/0, novela zákona o státních svátcích), z řad komunistických zákonodárců se ozývají hlasy zpochybňující vnímání totalitní minulosti. Pomiňme fakt, že svými projevy ve vztahu k roku 1968 a letům následujícím popírají sami sebe, neboť se výslovně hlásí k reformistům Pražského jara, které v době normalizace, již ospravedlňují a hájí, tvrdě perzekvovali. Důležité v daném kontextu ale je, aby nejenom právními normami, ale především výstupy bádání historiků docházelo i nadále k udržování historické paměti v obecném povědomí, což je nejlepší zábranou snahy o přepsání minulosti a jejího zneužití pro dosažení nedemokratických cílů.¹¹²

Znalost minulých dějů a uchovávání historické paměti je jedním z úkolů specializovaných institucí „paměti národa“ či „zkoumání totalitních režimů“. Kromě nezastupitelné úlohy specialistů v oblasti dějin je další podstatnou součástí reflexe minulosti i normativní zakotvení pohledu demokratického státu na jeho systémové předchůdce. Nejedná se o státem vynucované hodnocení ani o omezování nezávislého svobodného výzkumu, ale jde o zřetelné vyjádření demokraticky zvolených zákonodárců k bývalým režimům a jejich praktikám, které vycházely z ideologie doby a postrádaly legitimitu, a byly tudíž nespravedlivé. Historická paměť v právní oblasti navíc nepůsobí pouze do minulosti jako metoda vyrovnání se s určitými obdobími dějin, ale má svou zásadní úlohu i v přítomnosti a vzhledem k budoucnosti: *Lze říci, že společenskému konsenzu, dosaženému po zkušenostech s totalitarismem odpovídá považovat za spravedlivý takový demokratický právní a státní režim, který je protikladem totalitního a co možná zamezuje jeho nastolení.*¹¹³ Historická paměť tudíž zůstane i nadále důležitou součástí právního řádu, mající za cíl udržet spojené minulosti, přítomnosti a budoucnosti ve společenském vědomí.

110 A to včetně nezávislých pozorovatelů, přicházejících původně ze zahraničí, majících tedy dostatečný odstup – srov. rozhovor s Adrianem von Arburgem: Navrhoval bych zřítit památník odsunu. In: *Respekt*, 4. 2. 2013.

111 Plný text projevu je k dispozici na <http://www.euroskop.cz/46/22014/clanek/projev-petra-necase-v-bavorskem-zemskem-snemu/>.

112 Stenoprotokol z 51. schůze PS PČR 2010, část 125 a násl. (dne 8. 2. 2013). Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/051schuz/s051125.htm>.

113 VEVERKA, Vladimír – BOGUSZAK, Jiří – ČAPEK, Jiří: *Základy teorie práva a právní filozofie*. Codex, Praha 1996, s. 165.